

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

**BOSNA I HERCEGOVINA U HRONICI *TÂCÛ'T-TEVÂRÎH* HODŽA
SADEDDIN-EFENDIJE**

Završni rad

Kandidatkinja: Emina Mostić

Mentor: prof. dr. Fahd Kasumović

Sarajevo, oktobar 2021.

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet

Emina Mostić
Indeks br. 3170/2019; redovna studentica
Odsjek za historiju

Bosna i Hercegovina u hronici *Tâcü't-Tevärîh* Hodža Sadeddin-efendije
Završni rad

Oblast: Svjetska i bosanskohercegovačka historija – novi vijek i savremeno
doba

Predmet: Društvo i ekonomija u osmanskoj Bosni od 15. do kraja 18. stoljeća

Mentor: prof. dr. Fahd Kasumović

Sarajevo, oktobar 2021.

SAŽETAK/ABSTRACT	1
UVOD	2
1. HRONIKA KAO PRIMARNI HISTORIJSKI IZVOR.....	5
1.1. Hronika (<i>tevârih</i>) u Osmanskom carstvu	6
1.2. Osmanska historiografija 16. stoljeća: hroničari.....	8
1.3. Pristup hronikama: mogućnosti i izazovi	10
1.4. Problemi kod pristupa osmanskim hronikama	12
2. BIOGRAFIJA HODŽA SADEDDIN-EFENDIJE	14
2.1. Sadeddinov privatni život i nasljednici	16
2.2. Vrijeme u kojem je živio Hodža Sadeddin-efendija	16
2.3. Kritike Hodža Sadeddina	18
3. DJELA.....	19
3.1. Prevodilaštvo.....	19
3.2. Autorska djela	19
3.2.1. <i>Tâcü't-Tevârih</i>	20
3.2.1.1. Izvori koje je Sadeddin koristio pri pisanju <i>Tâcü't-Tevârih</i>	22
3.2.1.2. Rani prijevodi djela <i>Tâcü't-Tevârih</i>	24
3.2.2. <i>Selimname</i>	24
3.2.3. Ostala autorska djela.....	25
4. PODACI O BOSNI I HERCEGOVINI U HRONICI <i>TÂCÛ'T-TEVÂRÎH</i>	-
4.1. Period vladavine sultana Murata I.....	27
4.2. Period vladavine sultana Bajezida I	34
4.3. Period vladavine sultana Murata II	34
4.4. Period vladavine sultana Mehmeda II.....	36

4.5. Period vladavine sultana Bajezida II.....	44
4.6. Biografije uglednika.....	49
ZAKLJUČAK	51
BIBLIOGRAFIJA	53
Objavljeni primarni izvori.....	53
Literatura.....	54

SAŽETAK/ABSTRACT

U radu *Bosna i Hercegovina u hronici Tâcü't-Tevârih* Hodža Sadeddin-efendije nastoje se predstaviti podaci o prostoru savremene Bosne i Hercegovine koje donosi jedan osmanski hroničar iz 16. stoljeća. Iako su osmanske hronike kao izvori poprilično prisutne u domaćoj historiografiji, dosad nije napisan nijedan rad koji na jednom mjestu objedinjuje i prezentira podatke iz hronike *Tâcü't-Tevârih* autora Hodža Sadeddin-efendije. Rad se temelji na latiničnom izdanju hronike iz 1979. godine koju je priredio i savremenom turskom jeziku prilagodio İsmet Parmaksızoğlu. U radu će biti rekonstruisane Sadeddinove informacije o Bosni zajedno sa znanjima i dostignućima savremene historiografije o tim pitanjima. Autor najviše govori o političkoj historiji Bosne i Hercegovine, prvim kontaktima Osmanlija s Bosnom, osmanskim osvojenju Bosne i dešavanjima nakon toga. Autorica će nastojati utvrditi koliko su izneseni podaci tačni te u kojoj su mjeri hronike općenito, a naročito ova, korisne istraživačima historije Bosne i Hercegovine u doba Osmanlija.

Ključne riječi: *Osmansko carstvo, Bosna, osmanske hronike, Hodža Sadeddin-efendija, Tâcü't-Tevârih*

UVOD

Hronike su jedan od primarnih historijskih izvora i posrednici koji historičarima pomažu u osvjetljavanju događaja iz prošlosti. Autori hronika nerijetko su direktni svjedoci događaja, a njihova djela dio državne strategije zapisivanja slavne prošlosti jedne dinastije zbog čega ih treba promatrati s dozom opreza. Hronike su pisane još od antičkog perioda i tu praksu, uz određene specifičnosti, primjenjivale su i Osmanlije. Osmanske hronike pisane su tako da obuhvate historiju jedne dinastije od njenog postanka do vremena u kojem živi autor. Najčešće su fokusirane na ličnost sultana, njegove osvajačke pohode i uspjehe koje je postigao. Donose i podatke o sultanovim službenicima koji su doprinosili rastu i razvoju Carstva, ali i neprijateljima, kako vanjskim tako i unutrašnjim.

U ovom radu bit će analizirani podaci o Bosni koje pronalazimo u hronici *Tâcü't-tevârih* Hodža Sadeddin-efendije. Djelo *Tâcü't-tevârih* napisano je krajem 16. stoljeća i temi će se pristupiti na osnovu teksta hronike koji je priredio i u periodu od 1974. do 1979. godine u pet tomova objavio İsmet Parmaksızoğlu.¹ Riječ je o pojednostavljenom tekstu hronike (tur. sadeleşirme), odnosno tekstu koji je prilagođen savremenom turskom jeziku. U radu će najprije biti ponuđene informacije o hronikama kao historijskim izvorima te mogućnostima koje one pružaju savremenom istraživaču. Bit će prikazane specifičnosti osmanskih hronika i njihovih autora te izazovi s kojima se istraživači, zainteresirani za proučavanje ovih izvora, susreću. Jedno poglavlje bit će posvećeno i biografiji autora Hodža Sadeddin-efendije, koji je eklatantan primjer osmanskog učenjaka. Vršio je više funkcija u Osmanskoj državi i ostavio utjecaj na politički, društveni te duhovni život Osmanlija, između ostalog obavljao je i funkciju šejhul-islama. Pored detalja o autoru hronike i vremenu njenog nastanka bit će predstavljeni i podaci o periodu u kojem je živio te izvorima koje je autor koristio pri sastavljanju hronike.

Centralni dio rada čini analiza konkretnih podataka koje autor u svojoj hronici donosi o Bosni, Hercegovini i drugim prostorima koji su u sastavu savremene Bosne i Hercegovine. U ovom dijelu rada bit će slijeđena podjela prisutna i u samoj hronici – prema periodu vladavine pojedinih sultana. Ovakva struktura glavnog dijela rada činila se najpraktičnijom s obzirom na karakteristike podataka koje Sadeddin iznosi. Alternativna opcija bila je da se podaci grupišu prema problemima koji su značajni za historiju Bosne i Hercegovine (bitke i ratovi, društvena historija, organizacija osmanske uprave i slično) što bi doprinijelo dinamici rada, međutim, analizom je utvrđeno da Sadeddin najviše govori o bitkama i ratovima (dakle političkoj

¹ İsmet Parmaksızoğlu, *Tacü't-tevârih* I–V, Istanbul: Kültür Bakanlığı, 1947–1979.

historiji) dok ostale probleme spominje sporadično što je navedenu podjelu učinilo neučinkovitim. Neka od pitanja koja će se obrađivati u radu su: koliko su osmanske hronike objektivne i pouzdane i koliki je njihov značaj u rekonstrukciji historije Bosne i Hercegovine te koje su opasnosti s kojima se istraživač susreće pri njihovom korištenju, a fokus će biti na podacima koji se odnose na prostore Bosne i Hercegovine.

U radu će se koristiti analitička i deskriptivna metoda, analizirat će se i prenijeti na bosanski jezik dijelovi hronike koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu. Koristit će se i komparativna metoda jer će spomenuta hronika, kada to bude potrebno, biti upoređena s nekim više poznatim i u domaćoj historiografiji češće korištenim hronikama. Induktivnom metodom autorica će na primjeru hronike *Tâcü't-tevârih* pokušati donijeti zaključak o upotrebljivosti i važnosti jedne osmanske hronike za proučavanje historije Bosne i Hercegovine u periodu vladavine Osmanlija. Tamo gdje je potrebno, najvažniji događaji bit će predstavljeni u svjetlu savremene historiografije te će biti ponuđene dopune i ispravke Sadeddinovih navoda.

Zbog jezičke barijere hronika *Tâcü't-tevârih* Hodža Sadeddin-efendije nije u velikoj mjeri korištena u zapadnobalkanskoj historiografiji. Gliša Elezović 1932. godine preveo je dijelove dvije osmanske hronike iz 15. stoljeća. Taj vrijedan i još uvijek često korišten rad nije uključio prijevod Sadeddinovog djela.² *Tâcü't-tevârih* korištena je u regionalnoj historiografiji najviše kroz informacije koje autor navodi o važnim bitkama koje su se odigrale na prostorima susjedne Srbije i Hrvatske. Najprije je 1934. godine u svom članku „Turski izvori o Kosovskom boju“ Aleksej Olesnicki preveo dio Sadeddinove hronike koji govori o bici na Kosovu.³ Zatim je isti autor 1935. godine preveo Sadeddinove odlomke o Krbavskoj bici.⁴ Ferdo Šišić u svom djelu „Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496)“ donosi prijevode dokumenata među kojima se nalaze i dijelovi Sadeddinove hronike.⁵ Ibrahim Alajbegović Pečevija je u svom djelu koristio različite izvore među kojima se našla i hronika Hodže Sadeddina. Njegova *Historija (Tarih-i Peçevi)* prevedena je na bosanski jezik i od 2000. godine dostupna je domaćim istraživačima.⁶ Pored toga, Jozef von Hammer je

² Gliša Elezović, „Turski izvori za istoriju Jugoslovena“, *Brastvo* 26 (1932), 51–125. Elezović je preveo odlomke Ašikpašazadea i Tursun-bega.

³ Aleksej A. Olesnicki, „Turski izvori o kosovskom boju“, *Glasnik skopskog naučnog društva* 14/7 (1934), 59–98. Prijevod Sadeddinovog odlomka nalazi se na stranicama 82–87.

⁴ Aleksej A. Olesnicki, „Krbavski razboj po Sa'd-ud-dinu“, *Nastavni vjesnik* 43 (1935), 185–208.

⁵ Riječ je ponovo o dijelu koji govori o Krbavskoj bici. Ferdo Šišić, „Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496)“ *Starine* 38 (1937): 163–178.

⁶ Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija*, prijevod i bilješke Fehim Nametak, El-Kalem, Sarajevo, 2000. Pečevija se u svom djelu više puta poziva na Sadeddina. Primjerice, u tekstu o pojavi crvenog kauka (jedna vrsta turbana) Pečevija prenosi cijeli odlomak iz prvog toma Sadeddinove hronike. Pečevija, *Historija*, sv. 1, 18.

Sadeddinovu hroniku koristio u svom djelu *Historija Osmanskog carstva* čiji je kasniji prijevod na bosanski jezik često upotrebljavan u domaćoj historiografiji.⁷ Moguće je reći da su podaci iz ove hronike, posredstvom Hammerovog djela, postali poznati domaćim istraživačima. Također, Sadeddinovi opisi korišteni su kao jedan od izvora u djelima čija osnovna tematika nisu nužno bile hronike pa se tako Hazim Šabanović u svom djelu *Bosanski pašaluk* referira i na podatke koje donosi Sadeddin.⁸ Moguće je zaključiti kako Sadeddinova hronika nije nepoznata u domaćoj i regionalnoj historiografiji, no nije ni značajno korištena. Može se kazati da je najčešće korištena za oslikavanje dešavanja iz historije Srbije i Hrvatske, a značajno manje za historiju Bosne i Hercegovine. Cilj ovog rada je da to promijeni te da na jednom mjestu ponudi podatke o Bosni i Hercegovini koji se nalaze u *Kruni hronika*.

⁷ Joseph von Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva I i II*, Zagreb: Elbookers, 1979.

⁸ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: Postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, 19, 23, 129.

1. HRONIKA KAO PRIMARNI HISTORIJSKI IZVOR

Kada je tokom 19. stoljeća vršena sistematizacija i razvrstavanje arhivskih dokumenata narativnog karaktera, konstruirani su nazivi shodno njihovim karakteristikama: hronika, anali, životopis i slično. Potrebno je napomenuti da su sve do 14. stoljeća razlike među navedenim historiografskim žanrovima bile minorne i teško je bilo utvrditi kriterije prema kojima ih je moguće razlikovati. Hronika je, u zapadnoj historiografiji, djelo jednog i poznatog autora, ona sadrži obimnu građu i obično je sastavljena na osnovu temeljne niti vodilje. U hronikama zapadne provenijencije nastoje se predočiti primjeri Božije intervencije u ljudski život. Jedna od odlika hronika jeste razlika u kvantitetu opisa događaja: dok su neki događaji opisani zaista detaljno, informacije o drugim događajima su šture. Također, one nemaju unaprijed utvrđen kraj jer su skoro u pravilu prekinute smrću autora. Hronike opisuju i događaje koji se nisu nužno desili za autorova života, ovisno o tome koliko je retrospektive potrebno. Postoji više vrsta hronika i mogu tematizirati svjetsku ili lokalnu historiju.⁹

Mirjana Gross ističe kako postoje određene razlike između historiografije i hronika latinskog Zapada i Bizanta. Naprimjer, u bizantskoj historiografiji primjetna je određena doza kritičke nastojenosti te kritika izvora. Historiografijom u Bizantskom carstvu bavili su se sudionici događaja: državni i dvorski službenici, vojskovođe i članovi vladareve porodice, uključujući i samog vladara.¹⁰ Slično je moguće uočiti i u nešto kasnijoj osmanskoj historiografiji koja je jednim dijelom i nasljednica bizantske historiografije. Naime, i kod Osmanlija historičari su ujedno i državni službenici, sultanovi bliski saradnici koji nerijetko sudjeluju u vojnim pohodima. S druge strane, zapadni historičari uglavnom su pripadnici svećeničkog sloja i nisu direktni sudionici u događajima i vojnim pohodima. Pošto je bizantskim historičarima bliskost dvoru omogućila pristup ranijim spisima i izvorima, njihovo je znanje o prošlosti na višem nivou. Ipak, bliskost dvoru sa sobom je nosila i velike mane: neobjektivnost i pristranost.¹¹

⁹ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996), 40. Dalje kao Gross, *Suvremena historiografija*.

¹⁰ Gross, *Suvremena historiografija*, 51.

¹¹ Ibid.

1.1. Hronika (*tevârih*) u Osmanskom carstvu

Osmansku historiografiju i njena dostignuća nije moguće promatrati bez spominjanja prethodnika s kojima čine orijentalno-islamski kulturno-civilizacijski krug: Perzijanaca i Arapa. Pojavom islama u 7. stoljeću izgrađena je nova civilizacija koja je asimilirala elemente grčko-rimske, arapske, perzijske, ali i elemente drugih dalekoistočnih kultura. Pojedini autori razlikuju arapske geografe i historiografe od zapadnih po tome što događaje prikazuju realističnije te se stiče dojam da u odnosu na svoje kolege malo bolje poznaju svijet i imaju veću širinu.¹² Najveći podsticaj razvoju historijske nauke kod muslimana ranog perioda jeste nastojanje da se zabilježe događaji i predaje iz života poslanika Muhammeda. U tom ranom periodu pisanje biografija je najzastupljeniji oblik historiografskog rada. Ističu se historičari kao što su Ibn Ishak (umro 768. godine)¹³ i Taberi¹⁴ (umro 923. godine).¹⁵ Najznačajniji među historičarima Ibn Haldun (umro 1406. godine)¹⁶ stvarao je u vrijeme propadanja hilafeta i ostavio veliki trag i utjecaj na kasnije osmanske historičare. Autor je *Mukaddime*¹⁷ (ar. مقامة; doslovno: *Uvod*) odnosno *Historije Arapa, Perzijanaca i Berbera* u kojoj piše o povijesti i društvu, ističe razliku između važnih i manje važnih povijesnih događaja te nastoji utvrditi uzročno-posljedični slijed koji dovodi do nastanka, rasta i nestanka civilizacija.¹⁸

Turkijski narodi su iz svoje pradomovine u centralnoj Aziji u Anadoliju donijeli i tradiciju stvaranja epskih spjevova. Sačuvane su informacije o tradiciji skladanja pjesama koje su izvođene uz instrumentalnu muziku na kopuzu, jednoj vrsti saza. U stilu *Šahname*¹⁹ pisane su oğuzname,²⁰ poeme koje govore o Oğuzu, legendarnom vladaru turkijskih naroda, njegovoj ličnosti te brojnim historijskim događajima iz njegovog vremena, sve u legendarnom ozračju.²¹

¹² Vesna Mušeta-Aščerić, *Uvod u historijsku nauku* (Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 2014), 49. Dalje kao: Mušeta-Aščerić, *Uvod u historijsku nauku*. Na ovom mjestu Mušeta-Aščerić citira Branislava Đurđeva i njegov rad „Istorija istoriografije i istorijska metodologija“ koji je naveden kao rukopis pa nije bilo moguće utvrditi na koga se Đurđev poziva. Ibid, 265.

¹³ Više o njemu: Mustafa Fayda, „İbn İshak“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 20 (1999): 93–96.

¹⁴ Više o njemu: Mustafa Fayda, „Taberî, Muhammed b. Cerîr“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 39 (2010): 319–320.

¹⁵ Mušeta-Aščerić, *Uvod u historijsku nauku*, 50.

¹⁶ Više o njemu: Süleyman Uludağ, „İbn Haldûn“ *TDV İslâm Ansiklopedisi* 20 (1999): 8–12.

¹⁷ Više o djelu: Tahsin Görgün, „Mukaddime“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 31 (2006): 118–120.

¹⁸ Gross, *Suvremena historiografija*, 53.

¹⁹ Iranski ep *Šahname* (ep o kraljevima, 10/11. stoljeće) opisuje epsku povijest iranskog naroda. Njen autor je Firdevsi (umro 1020. godine) koji je sabrao i zapisao nacionalnu epsku povijest svog naroda koja je živjela u usmenim predajama. Fehim Nametak, *Historija turske književnosti* (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2013), 10. Dalje kao: Nametak, *Historija turske književnosti*.

²⁰ Više o njemu u: Fuzuli Bayat, „Oğuzname“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. EK–2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019: 371–372.

²¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, na turski preveo: Coşkun Üçok (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992), 8–9. Dalje kao: Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*.

U vrijeme Seldžuka, prethodnika Osmanlija na prostoru Anadolije, nastaje određeni broj djela pisanih većinom na perzijskom jeziku koja bi se mogla okarakterisati kao hronike.²²

Osmanske hronike slijede metodologiju klasičnih islamskih historičara. Prije negoli hroničar počne s opisivanjem uspona Osmanskog carstva, pažnju posveti dešavanjima od postanka svijeta, prvog čovjeka na zemlji – Adema, a zatim prijeislamskoj i ranoislamskoj historiji sve do perioda Abbasida. Za razliku od klasičnih islamskih hronika, osmanske hronike u svom uvodnom dijelu donose i podatke o historiji turkijskih naroda. Mnoge hronike imaju i *mukaddimu* – uvod u kome autor ističe cilj svog rada, izvore koje je eventualno koristio te generalnu važnost i svrhu bilježenja događaja.²³ Najranije osmanske hronike pisane su jednostavnim jezikom, što nije iznenađujuće za donedavne nomade. U njima su opisani događaji koji su u domenu legende.²⁴ Utjecaj ovih djela koja su se nerijetko prenosila usmeno kroz generacije vidi se u kasnije zapisanim djelima. Najraniji danas poznati osmanski hroničar je Yahşi Fakih (umro nakon 1413. godine) iz vremena Orhana I.²⁵ Napisao je djelo *Menâkib-i Âl-i Osmân (Životopis Osmanove porodice)* u kojem opisuje događaje do 1389. godine, odnosno do smrti Murata I. Ovo djelo do danas nije pronađeno.²⁶ Prvi pokušaji pisanja standardne historije svijeta i Osmanlija desili su se u vrijeme Mehmeda II, dok je Karamani Mehmed-paša napisao prvu historiju posvećenu samo Osmanlijama bez uvoda koji govori o postanku svijeta i širenju islama.²⁷

Osmanska historiografija ima jednu značajnu odliku koja je čini drugačijom od zapadne historiografije. Naime, u Osmanskom carstvu živio je i radio veliki broj historičara koji su pisali historije svoga vremena, a ne isključivo historiju predaka ili nekih ranijih događaja, što je češće slučaj na Zapadu. Osmanski su historičari, naročito oni do 16. stoljeća, pisali sinteze – historije Carstva od njegovog osnivanja do vremena u kojem živi historičar. Kako je najraniji period postojanja Carstva slabo dokumentovan, rane osmanske hronike, koje su temeljene najviše na narodnim predajama, predstavljaju skoro jedini dostupan izvor. Takva ograničenja prisutna su u proučavanju osmanske historije skoro do vremena Mehmeda II Osvajača.²⁸

²² Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, 3.

²³ Mehmet Mehdi İlhan, „An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles“, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 27/44, (2009): 37. Dalje kao: İlhan, *An overview of the...*

²⁴ Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, 7.

²⁵ Više o njemu u: Haşim Şahin, „Yahşi Fakih“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 43, (2013): 180–182. Da je ovo djelo postojalo znamo na osnovu Aşikpaşazadeovih navoda.

²⁶ Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, 11.

²⁷ Abdülkadir Özcan, „Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış“, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 0 (2013): 273.

²⁸ Muşeta-Aščerić, *Uvod u historijsku nauku*, 155.

Osmanski hroničari naročito detaljno opisuju događaje kojima su lično svjedočili i ti njihovi zapisi veoma su dragocjeni. Oni navode informacije koje se ne pronalaze na drugim mjestima, odnosno u drugim izvorima. Zbog prirode podataka koji se u njima nalaze, hronike su do sada najviše korištene za pisanje političke povijesti Osmanskog carstva, međutim, prisutni su i naponi da se one iskoriste i za pisanje ekonomske, pravne, socijalne te kulturne povijesti Carstva. Fahd Kasumović koristi hronike za pisanje o ekonomskoj povijesti. U poglavlju koje govori o tržišnom porezu (*bâc-ı bazâr*) autor se poziva na Aşikpašazadea (Aşikpaşazade) i Nešrija (Neşri).²⁹ Mehmet Akif Aydın, povjesničar prava, u svom radu „Pravo kod Osmanlija“ kao izvor koristi Tursun-bega i Aşikpašazadea.³⁰ Hronike su korištene i kao izvor za radove iz oblasti kulturne historije Osmanlija pa tako Ekmeleddin İhsanoğlu u svom radu „Osmanske obrazovne i naučne institucije“ koristi Aşikpašazadea.³¹ Hronike nude vrijedne informacije i za historičare koji se bave osmanskim vojnom i društvenom historijom. U svom radu „Organizacija vojske kod Osmanlija“ Abdülkadir Özcan, također, koristi navode Aşikpašazadea,³² a njegov se kolega Behaeddin Yediyıldız u radu „Osmansko društvo“ poziva na Tursun-bega.³³

Potrebno je naglasiti i to da su historičari/hroničari u Osmanskom carstvu bili najčešće državni službenici pa su kao i pjesnici imali svoje zaštitnike (mecene) – sultana ili nekog drugog visokog dužnosnika koji ih je nagrađivao za njihov rad. Naprimjer, historičar Enveri (umro krajem 15. stoljeća) stvarao je pod pokroviteljstvom velikog vezira Mahmud-paše. Svoju hroniku *Düstürname* posvetio je Mahmud-paši.³⁴

1.2. Osmanska historiografija 16. stoljeća: hroničari

Osmansko carstvo doživjelo je brojne vojne uspjehe tokom 16. stoljeća. To je dodatno potaknulo interes za historiju Carstva kod viših krugova osmanskog društva. Kako su osvajanja podrazumijevala i znatne materijalne doprinose, autori historija mogli su se nadati materijalnoj

²⁹ Fahd Kasumović, *Na periferiji svijeta islama: osmanska poreska politika u Bosanskom ejaletu 1699-1839* (Sarajevo: Orijentalni institut, 2021), 163–164.

³⁰ Mehmet Akif Aydın, „Pravo kod Osmanlija“, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 1, ur. Ekmeleddin İhsanoğlu (Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2004), 516–517.

³¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, „Osmanske obrazovne i naučne institucije“, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 1, ur. Ekmeleddin İhsanoğlu (Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2004), 788, 970.

³² Abdülkadir Özcan, „Organizacija vojske kod Osmanlija“, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 1, ur. Ekmeleddin İhsanoğlu (Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2004), 429, 469.

³³ Behaeddin Yediyıldız, „Osmansko društvo“, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 1, ur. Ekmeleddin İhsanoğlu (Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2004), 599–600.

³⁴ Abdülkadir Özcan, „Düstürnâme-i Enveri“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 10 (1994): 49.

Mahmud-paša bio je osmanski veliki vezir. Umro je 1474. godine. Više o njemu u: Şehabeddin Tekindağ, „Mahmud Paşa“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 17 (2003): 376–378.

naknadi za svoj rad. Tako su nastale hronike čiji je motiv bio da se zapišu osmanske pobjede, učvrste osvajanja i prenese slava i uspon Carstva. Jedan od motiva onih koji su finansirali pisanje takvih djela je i da njihovo ime ostane zapisano za buduće generacije. Hodža Sadeddin-efendija³⁵ (umro 1008/1599. godine), Lutfi-paša³⁶ (Lutfi Paša, umro 970/1563. godine) te Ibn Kemal³⁷ (Kemalpaşazâde, umro 940/1534. godine) neki su od autora koji su pisali u ovom stoljeću. Djela ovog perioda karakteriše stil *süslü nesir* (ukrašena proza), korištenje malog broja turskih naspram velikog broja arapskih i perzijskih riječi, sintagmi i fraza. Ova je proza pisana izvještačenim stilom i nije namijenjena širokim masama već obrazovanoj eliti. Ovo je još jedna od poteškoća s kojom se susreću istraživači. Poznavanje savremenog turskog jezika pri analizi hronika pisanih ukrašenim jezikom nije dovoljno za njihovo razumijevanje. Potrebno je poznavati i arapski i perzijski jezik. Hodža Sadeddin i Ibn Kemal su hroničari čija su djela pisana na ovaj način.³⁸

Kao i Osmanska država i osmanska historiografija je svojevrsan vrhunac doživjela u 16. i 17. stoljeću.³⁹ Naime, to je period u kojem se bilježe najviši iznosi novca koji su autori primali za svoj rad. Ibn Kemal primio je od sultana Bajezida II 30.000 akči za pisanje svoje hronike *Tevârih-i Âl-i Osmân (Historija Osmanlija)*. Sam podatak da je autor za pisanje historije jedne dinastije bio nagrađen ovako značajnom sumom novca od strane pripadnika iste te dinastije poziva istraživače na oprez prilikom korištenja podataka. Saradnja osmanskog dvora i historičara ozvaničena je u 18. stoljeću osnivanjem institucije državnog historioografa – *vak'anüvis*.⁴⁰ Prvi uposlen na ovoj funkciji bio je historičar Naima.⁴¹ Institucija se zadržala sve do propasti Carstva.

Kao što je već i spomenuto, većina osmanskih hroničara bili su državni službenici čak i prije ozvaničenja institucije *vak'anüvis*. Ranije su autori hronika bili muderisi, učitelji prinčeva ili su vršili neku drugu funkciju. Nerijetko su bili dio vojnog aparata i odlazili u vojne pohode te tako dobijali priliku da posvjedoče značajnim događajima koje bi onda detaljno opisivali u svojim djelima. Bili su veoma obrazovani i poznavali su arapski, perzijski i turski jezik. U vrijeme kada je Osmansko carstvo bilo u usponu i nije imalo uređen državni arhiv,

³⁵ Şerafettin Turan, „Hoca Sâdeddin Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 18 (1998): 196–198.

³⁶ Mehmet İpşirli, „Lutfi Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 27 (2003): 234–236.

³⁷ Şerafettin Turan, „Kemalpaşazâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 25 (2002): 238–240.

³⁸ Günay Kut, „Turska književnost u Anadoliji“, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 2, ur. Ekmeleddin İhsanoğlu (Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2008), 177.

³⁹ İlhan, *An overview of the...*, 35.

⁴⁰ Bekir Kütükoğlu, „Vak'anüvis“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42 (2012): 457–461.

⁴¹ İlhan, *An overview of the...*, 36. Mehmet İpşirli, „Naîmâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 32 (2006): 316–318.

autori su podatke o ranijim događajima crpili najčešće iz usmenih predaja. Kasniji autori su koristili arhivske dokumente i zapise svojih ranijih kolega hroničara.

1.3. Pristup hronikama: mogućnosti i izazovi

Prilikom obrade svakog izvora, pa tako i hronika, historičar nastoji da procijeni da li je izvor vjerodostojan i autentičan (vanjska kritika), a zatim i da utvrdi u kojoj su mjeri informacije koje se nalaze u njemu objektivne i u skladu s historijskim zbivanjima (unutrašnja kritika). Sama potvrda autentičnosti nekog dokumenta nije dovoljna da se njegov sadržaj prihvati kao istina bez daljnjeg preispitivanja, čak iako je autor dokumenta bio svjedok događajima koje opisuje.⁴² Svojom analizom savremeni istraživač nastoji da utvrdi vjerodostojnost onoga što se nalazi u dokumentu.⁴³ Zbog okolnosti u kojima su nastajale, određena doza subjektivnosti neizbježna je kod pisanja hronika. Nakon što prikupi podatke iz hronika, historičar se može koristiti standardnim koracima u verifikaciji podataka. Naprimjer, potrebno je eliminisati sve podatke i informacije koje su teoretski ili praktično nemoguće, koje su u domenu legendi ili neprirodnih pojava. Hronike je potrebno promatrati kao cjelinu i analizirati da li u podacima koji se nalaze unutar njih ima protivrječnosti koje narušavaju koherentnost hronike.⁴⁴ To su modusi uz pomoć kojih historičar može maksimalno iskoristiti podatke iz hronika.

Hronike spadaju u izvore koji su podložni subjektivnim utjecajima zbog toga je važno, prilikom analiziranja njihovog sadržaja, imati na umu sljedeća pitanja: ko je autor, za koga je i čije potrebe pisao, ko(ji) su autorovi izvori te da li je autor zaista imao priliku biti direktnim svjedokom nekih događaja zbog svog obrazovanja, položaja u društvu ili hronologije događaja.⁴⁵ Poželjno je, u mjeri u kojoj je moguće, utvrditi da li je autor htio da kaže istinu ili je pak svjesno iznosio neistine. Nerijetko autor zbog svoje pozicije u društvu odražava mišljenje i stav vladajućeg sloja društva.⁴⁶ Potrebno je ponovo naglasiti da u slučaju Osmanskog carstva autori hronika često pripadaju miljeu dvorskih službenika, odnosno krugu ljudi bliskih dvoru. Zbog moguće neobjektivnosti autora postoji vjerovatnoća da hronike sadrže pogrešan prikaz događaja i autorovu interpretaciju historijske zbilje zbog čega treba voditi računa o vremenu, mjestu i okolnostima u kojima je izvor nastao.⁴⁷

⁴²Mušeta-Aščerić, *Uvod u historijsku nauku*, 204–206.

⁴³Ibid, 217.

⁴⁴Ibid, 221.

⁴⁵Ibid, 220.

⁴⁶Gross, 196. Navedeno prema Mušeta-Aščerić, *Uvod u historijsku nauku*, 217.

⁴⁷Ibid, 219.

Dino Mujadžević je, analizirajući pad srednjovjekovne Bosne u dvije osmanske hronike, došao do zaključka da one spomenuti događaj prikazuju kroz prizmu osmanske državne ideologije. U prvi plan istaknuti su osmanski državni interesi, veličanje osmanskog vladara kao jedinog pravednog i osmanski sistem kao jedini ispravan. Svi potezi osmanske strane bivaju pravdani, a islamski karakter Carstva korišten je u svrhu legitimiranja osvajanja.⁴⁸

Još jedan problem pri korištenju hronika je pitanje izvora koje autor upotrebljava. Naime, hroničari nerijetko opisuju i događaje koji su se desili prije njihovog rođenja. Osmanski historičari najčešće pišu sinteze – historije Carstva i počinju od njegovog nastanka, bez obzira na to što tome nisu svjedočili. Kako ne koriste savremenu metodologiju citiranja pri pisanju djela, teško je utvrditi koji izvori su korišteni za događaje kojima autor nije bio direktan svjedok. S obzirom na to da ne postoji uvid u originalni dokument iz kojeg autor crpi podatke, ne treba zanemariti mogućnost da je došlo do promjene podataka prilikom prenošenja. Postoji mogućnost i da su događaji drugačije kontekstualizirani ili su uljepšani. Poneki osmanski hroničar navodi čijim se djelima koristio pa tako Mehmed Neşri (umro 1520. godine)⁴⁹ kaže da se koristio Aşikpaşazadeovom⁵⁰ (Aşikpaşazade, umro nakon 889/1484. godine) historijom.⁵¹ Nerijetko su u hronikama činjenice koje odgovaraju autoru i njegovom meceni prikazane kao istinite dok su sve druge u domenu sumnjivog. Čak i legende koje prikazuju protivnika u negativnom svjetlu bivaju prihvaćene kao istinite, dok se one koje ga uzdižu odbacuju kao izmišljene.⁵² Za tu svrhu može poslužiti primjer historiografskih interpretacija o smrti pretposljednog bosanskog kralja Stjepana Tomaša. U svom članku Amer Maslo analizirao je zapise nastale u 15, 16. i 17. stoljeću. Najstariji zapisi pripadaju osmanskom hroničaru, zatim slijede oni dubrovačkog ljetopisca i naposljetku spisi bosanskih franjevaca iz 17. stoljeća. U ovom primjeru moguće je vidjeti jedan od problema koji se nalazi pred historičarem kada pristupa narativnim izvorima – hronikama. U ovom slučaju predaja na nivou legende biva prihvaćena kao istinita. Naime, osmanski hroničar Tursun-beg (Dursun Bey) Stjepanu Tomaševiću pripisuje patricid, a njegovu motivaciju za taj čin vezuje za preuzimanje vlasti. Ovakvi navodi opravdavali su kasnije smaknuće Stjepana Tomaševića od strane Osmanlija. Zanimljivo je da su i kasniji autori preuzeli taj narativ. S obzirom na to da Evropa nije adekvatno reagovala na osmanska osvajanja Bosne, ovakav narativ joj je odgovarao u

⁴⁸ Dino Mujadžević, „Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima“, u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.): slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, ur. Ante Birin, (Zagreb–Sarajevo: Hrvatski institut za povijest, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013), 44–45.

⁴⁹ Više o njemu: Abdülkadir Özcan, „Neşri“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 33 (2007): 20–22.

⁵⁰ Abdülkadir Özcan „Aşikpaşazâde“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 4 (1991): 6–7

⁵¹ Nametak, *Historija turske književnosti*, 230.

⁵² Gross, *Suvremena historiografija*, 68.

svrhu degradiranja Bosne i njenih vladara. Franjevci su također u takvom ponašanju na bosanskom dvoru tražili razloge propasti srednjovjekovne Bosne.⁵³

1.4. Problemi kod pristupa osmanskim hronikama

Do danas je identificirano više stotina osmanskih hronika, ali samo mali broj njih je obrađen i objavljen. To je jedan od izazova s kojima se susreću autori koji ih žele koristiti u svom radu. Da bi neki istraživač mogao koristiti sadržaj hronike, potrebno je da najprije identificira gdje se ona nalazi te da mu bude omogućen pristup arhivu, biblioteci ili drugoj ustanovi u kojoj se hronika nalazi. Dalje, treba imati na umu da su one pisane osmanskim turskim jezikom te bilježene arapskim pismom, dakle, istraživači moraju posjedovati dodatne jezičke sposobnosti. Treba istaći i to da je ovaj izazov donekle i prevaziđen jer su neke od najznačajnijih hronika priređene i transkribirane na savremeni turski jezik pa je njegovo poznavanje dovoljno. Naravno, u ovom slučaju javlja se posrednik između istraživača i izvorne građe – autor koji je priredio hroniku.

Kritičari osmanskih hronika su vrlo često u prvi plan stavljali njihovu neobjektivnost i idealiziranje sultana. Ipak, treba naglasiti da to nije pravilo jer se jedan od značajnijih hroničara Aşikpašazade u svom djelu kritički odnosi prema sultanu Bajezidu I.⁵⁴ Ugledni historičar Halil İnalcık iznio je tezu prema kojoj su postojale dvije različite „linije” osmanske historiografije. Prvu „liniju” predstavljali su oni autori koji su bili izuzetno bliski dvoru, dok su drugu sačinjavali autori koji su bili manje bliski dvoru.⁵⁵ Stoga je moguće pronaći autore, često anonimne, koji su upućivali kritike na račun uglednika u osmanskoj državi. İnalcık je, također, iznio mišljenje da su ove dvije linije objedinjene u Nešrijevom djelu krajem 15. stoljeća.⁵⁶

U osmanskim hronikama moguće je pronaći još primjera subjektivnosti, monoperspektivnosti i nekritičkog nastupa prema vanjskom svijetu. Naprimjer, osmanska ekspanzija na Zapad je pozdravljena i predstavljena kao izuzetno pozitivna (iz osmanske perspektive) bez obzira na to što nije dočekivana s odobravanjem u zemljama koje su osvajane i unatoč nasilju koje je skoro neminovno u osvajačkim pohodima. Dakle, hronike su monoperspektivne i u ovom slučaju donose samo stav osvajača. Vladari zemalja koje su Osmanlije osvajale opisivani su negativno pa je tako moguće uočiti sljedeće sintagme: bosanski

⁵³ Amer Maslo, „Historiografske interpretacije o smrti bosanskog kralja Stjepana Tomaša”, *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 5 (2018): 206.

⁵⁴ İlhan, *An overview of the...*, 39–40.

⁵⁵ Halil İnalcık, „The Rise of Ottoman Historiography”, u: *Historians of the Middle East*, ur. P. M. Holt and Bernard Lewis (London: Oxford University Press, 1964), 154–155.

⁵⁶ *Ibid*, 160.

kralj je „nevjernik” kao i njegov narod, prokletnik,⁵⁷ zlobni kralj,⁵⁸ podmukli prevarant⁵⁹ te onaj koji je skrenuo s puta⁶⁰ i slično. Neobjektivnost tu ne završava, posebno treba naglasiti i činjenicu da je osmanski sultan uvijek predstavljen isključivo pozitivno. On je uzvišeni pobjedonosni sultan⁶¹ te borac na Božijem putu.⁶² Time se diskredituje protivnik, a uzdiže vlastiti vladar.⁶³

Treba spomenuti još jedan od izazova prilikom analiziranja osmanskih hronika: u njima su korištena poređenja i stilske figure za čije je potpuno razumijevanje potrebno malo bolje poznavati orijentalno-islamsku tradiciju. Naprimjer, pravljene su komparacije između Stjepana Tomaševića i Ebu Džehla⁶⁴, a da bi bilo moguće u potpunosti razumjeti cilj autora, potrebno je posjedovati osnovna saznanja o Ebu Džehlu i njegovim glavnim osobinama. U istom djelu bosanski narod je poređen s drevnim narodom Semud, koji se spominje i u Kur'anu.⁶⁵ Potpuno razumijevanje navedenih aluzija zahtijeva korištenje dodatne literature.⁶⁶

⁵⁷ Alper Iğci, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (687–920/1288–1514) Inceleme ve Metin* – master teza (Istanbul: Marmara Üniversitesi, 2011), 56.

⁵⁸ Ibn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, priredio: Şerafettin Turan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 224. Dalje kao: Ibn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*.

⁵⁹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, priredio: İsmet Parmaksızoğlu, sv. 3 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 70.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 223.

⁶² Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (1299–1523), priredio: Necdet Öztürk (Istanbul: Marmara Üniversitesi, 1991), 266.

⁶³ Amer Maslo, Emina Mostić, „Osvajanje Bosne 1463. godine u narativnim izvorima osmanske provenijencije“ (The Conquest of Bosnia in the Ottoman Narrative Sources), u: *Osmanlı İdaresinde Balkanlar*, sv. 1, ur. Alaattin Aköz, Slobodan Ilić, Doğan Yörük, Danko Leovac (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2020), 513–536.

⁶⁴ Ebu Džehl je historijska ličnost iz vremena života posljednjeg poslanika islama Muhammeda. Ne samo da je tvrdoglavo odbijao prihvatiti islam već je učestvovao u svim borbama protiv muslimana zadavajući im tako velike štete. Pored toga, davao je da se muče ljudi za koje bi saznao da su primili islam, a pošto je bio uspješan trgovac, prekidao je sve poslovne veze s trgovcima muslimanima. Za više informacija vidjeti: Mehmet Ali Kapar, „Ebu Cehil“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 10 (1994): 117–118.

⁶⁵ Pretpostavlja se da je ovaj narod živio u oblasti Hidžaz. U islamskoj tradiciji vjeruje se da im je poslan poslanik Salih kako bi ih pozvao u islam, međutim, uprkos Salihovim naporima, oni su odbili da prihvate monoteizam nakon čega ih poslanik napušta, a oni i njihovo mjesto življenja bivaju uništeni. Celal Kırca, „Semud“ *TDV İslâm Ansiklopedisi* 36 (2009): 500–501.

⁶⁶ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, priredio: Mertol Tulum (Istanbul: Baha Matbaası, 1977), 124.

2. BIOGRAFIJA HODŽA SADEDDIN-EFENDIJE

Hodža Sadeddin-efendija (Hoca Sadeddin Efendi; خواجه سعد الدين افندی) rođen je u Istanbulu 943. hidžretske godine/1536. godine. Njegovo puno ime glasi Hasan Can b. Hâfiz Muhammed b. Cemâleddin İsfahânî.⁶⁷ Na osnovu odrednice „İsfahânî“ moguće je zaključiti da njegova porodica vodi porijeklo iz grada Isfahana. Sačuvani su podaci o tome kako je njegov djed Hafiz Mehmed došao iz Isfahana u Istanbul nakon bitke kod Čaldirana.⁶⁸ Sultan Selim je tom prilikom iz Tabrizu u Istanbul doveo mnoge perzijske umjetnike i učenjake.⁶⁹ Po dolasku u Istanbul Hafiz Mehmedov sin Hasan Džan (Hasan Can Çelebi) stupa u službu na dvoru. Vršio je dužnost *nedima*⁷⁰ sultanu Selimu posljednjih šest godina njegove vladavine. Prvo obrazovanje Sadeddin stječe uz svog oca Hasana koji je s njim razgovarao o historiji, državi i običajima, to su Sadeddinovi prvi dodiri s budućim zanimanjem. Sadeddin je živio u vrijeme kada su obrazovne institucije u Istanbulu dovršile svoj razvoj i imao je sreću da se obrazuje u njima. Nastavu su mu držali neki od najpoznatijih osmanskih učenjaka. U tom periodu sultan Sulejman I izvojevao je brojne pobjede te država nije imala značajnih fiskalnih problema. Povoljne okolnosti u Carstvu pozitivno su utjecale na Sadeddinovu političku i naučnu karijeru.⁷¹

Kako je njegov otac bio službenik na dvoru, Sadeddin je odmalena imao pristup kvalitetnom obrazovanju. Njegov učitelj u srednjoj školi bio je čuveni Mehmed-efendija iz Karamana.⁷² Tokom svog kasnijeg obrazovanja 1555. godine slušao je predavanja kod Ebusud Mehmed-efendije,⁷³ a nakon toga postao je njegov mulazim.⁷⁴ Prvu službu vršio je 1556.

⁶⁷ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcû't-Tevârih*, priredio: İsmet Parmaksızoğlu, sv. 4 (1979), 126. Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, 137.

⁶⁸ Bitka kod Čaldirana, mjesta koje se nalazi sjeveroistočno od jezera Van, odigrala se u augustu 1514. godine između Safavidskog carstva i Osmanskog carstva. Više o tome u: Jozef Matuz, *Osmansko carstvo* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 55.

⁶⁹ Turan, „Hoca Sâdeddin Efendi“, 196.

⁷⁰ *Nedim* (osm. نديم) označava bliskog prijatelja, saradnika. U osmanskom periodu ovaj pojam označavao je bliskog sultanovog saradnika, nekoga ko ga savjetuje i pomaže mu. Redhouse, *Türkçe/Osmanlıca – İngilizce Redhouse Sözlüğü* (Istanbul: SEV Yayıncılık, 2014), 874.

⁷¹ Abdurrahman Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2003): 170–171.

⁷² Karamânî Mehmed Efendi i njegov brat Karamânî Ahmed Efendi dvojica su učenjaka i profesora koji su djelovali u 16. stoljeću. Slavu su stekli pod imenom „Ahavayn“ (Dvojica braće). Mehmed Efendi bio je jedan od najviše rangiranih profesora u medresi Sahn-i Seman. Poznavao je arapski i perzijski jezik i pisao je poeziju na njima. Više u: Nejat Sefercioğlu, „Nev'î'nin Hocası Karamânî Mehmed Efendi İçin Yazdığı 'Bayram Hilâli' ile İlgili Kasidesinin Tahlili“, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (2013): 339–358.

⁷³ Ebusud Efendi bio je poznati osmanski šejhul-islam i pravnik (1490–1575) iz perioda sultana Sulejmana Zakonodavca. Više o njemu u: Ahmet Akgündüz, „Ebüssuûd Efendi“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 10 (1994): 365–371.

⁷⁴ *Mülâzim* (osm. ملازم) ima više značenja. U ovom kontekstu označava službenika koji obavlja dužnost asistenta, pomoćnika. Redhouse, *Türkçe/Osmanlıca – İngilizce Redhouse Sözlüğü*, 818.

godine u medresi Murat Paša u Istanbulu. Sredinom 1564. godine unaprijeđen je i prebačen u medresu Yıldırım Bayezid s platom od 50 akči. Naredno napredovanje bilo je 1571. godine kada je postavljen za muderisa prestižne osmanske medrese Sahn-ı Semân.⁷⁵ Zatim je 1574. godine postavljen za učitelja princu Muratu koji je boravio u Manisi, zahvaljujući tome nosi nadimak *hodža* (učitelj). Vršenje ove dužnosti ostavilo je veliki utjecaj na kasniji Sadeddinov život. Pružena mu je prilika da napreduje kako u svojoj naučnoj tako i u političkoj karijeri. Kada je u decembru 1574. godine⁷⁶ Murat III stupio na prijesto, ostao je u njegovoj službi kao blizak saradnik i savjetnik.⁷⁷ Tada je dobio nadimak *hace-i sultani* (vladarov učitelj) zbog čega je uživao veliko povjerenje sultana i ugled na dvoru.⁷⁸ Imao je značajan politički uticaj, a najeklatantniji primjer toga je njegovo posredovanje u diplomatskim i trgovačkim odnosima s Engleskom i tadašnjom kraljicom Elizabetom. Kraljičini izaslanici su Sadeddina predstavili kao osobu koja im je pomogla i olakšala saradnju.⁷⁹

Nastavio je da služi dvoru i u vrijeme Mehmeda III.⁸⁰ Njegov je utjecaj rastao te je postao ličnost koja je uključivana u sve odluke oko imenovanja i razrješenja s funkcija.⁸¹ Imao je dobar odnos sa sultanijom Safiye i velikim vezinom Ibrahim-pašom. Kada je Mehmed III krenuo u pohod na Austriju, Sadeddin je išao s njim i trudio se da održava moral sultanu. Imao je veliku ulogu i u osvojenju Hačove⁸² što mu je donijelo veliki ugled i slavu. Učestvovao je i u drugim pohodima među kojima se ističe onaj na Egri.⁸³ Početkom 1597. godine razriješen je dužnosti učitelja sultana zbog nesporazuma s Ibrahim-pašom i sultanijom Safiye.⁸⁴ To nije potrajalo pa 1. aprila 1598. godine biva postavljen za šejhul-islama.⁸⁵ Petkom je za vrijeme džuma-namaza u džamiji Aja Sofiji odgovarao na pitanja koristeći arapski, turski i perzijski jezik. Na dužnosti šejhul-islama ostaje nepune dvije godine. Umro je 12. rebiul-evela 1008. godine/2. oktobra 1599. godine. Ukopan je na Ejubu, u dvorištu tekije Yahja-efendije.⁸⁶

⁷⁵ Ovaj kompleks medresa osnovao je sultan Mehmed II Osvajač 1463. godine. Sastoji se od osam visoko rangiranih medresa. Fahri Unan, „Sahn-ı Semân“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 35 (2008), 532–534.

⁷⁶ Münir Aktepe, „Hoca Sa'deddin Efendi'nin Tacü't-Tevarih'i ve Bunun Zeyli Hakkında“, *Türkiyat Mecmuası* 13 (2010): 100.

⁷⁷ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 137.

⁷⁸ Turan, „Hoca Sâdeddin Efendi“, 196.

⁷⁹ Više o Sadeddinovoj diplomatskoj ulozi u: Akdes Nimet Kurat, „Hoca Sâdeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü“ u: 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağamı (Mélanges Fuad Köprülü)*, (Istanbul: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1953), 305–316.

⁸⁰ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 138.

⁸¹ Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, 180.

⁸² Haçova (Haçova) je osmanski naziv za mjesto Mezökeresztes u južnoj Mađarskoj.

⁸³ Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, 181.

⁸⁴ Turan, „Hoca Sâdeddin Efendi“, 197.

⁸⁵ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 138.

⁸⁶ Ibid.

2.1. Sadeddinov privatni život i nasljednici

Što se tiče privatnog života, Sadeddin-efendija bio je oženjen kćerkom Mustafa-paše⁸⁷ i imao je pet sinova. Svi oni su nastavili očevim putem i bavili se naukom.

- Hodžazade Mesud-efendija (Hoca-zâde Mes'ud Efendi) – bio je učitelj u medresi Sahn-ı Semân i umro je prije svoga oca, 1597. godine.
- Hodžazade Mehmed-efendija (Hoca-zâde Mehmed Efendi, umro 1024/1615. godine) – najstariji Sadeddinov sin, najprije je bio kazasker, a zatim i šejhul-islam. Radio je na pisanju dodatka očevoj historiji, ali ga nije uspio završiti.
- Hodžazade Esad-efendija (Hoca-zâde Es'ad Efendi, umro 1034/1625 godine) – bio učitelj u najprestižnijoj medresi (Süleymaniye Dâru'l-Hadis), a zatim i kadija u Edirnama i Istanbulu te kazasker Anadolije. Nakon što mu je brat Mehmed-efendija umro 1615. godine, došao je na njegovo mjesto, na funkciju šejhul-islama.
- Hodžazade Abdulaziz-efendija (Hoca-zâde Abdulaziz Efendi, umro 1027/1618. godine) – stekao je kvalitetno obrazovanje i bio kadija, muderis i kazasker Rumelije. Spominje se da se bavio i poezijom te da je dobro poznao arapski i perzijski jezik.
- Hodžazade Salih-efendija (Hoca-zâde Salih Efendi, datum smrti nepoznat) – osmanski kazasker.

I njegovi unuci bili su ugledni učenjaci, kadije, muderisi i šejhul-islami.⁸⁸ Vrijedi spomenuti i njegov dobrotvorni rad, velikodušno je podržavao istraživanja na polju astronomije te dao izgraditi javnu biblioteku na Ejubu, a potom džamiju i kuhinju na Beşiktašu. Materijalno je podržavao popravak drugih džamija i mesdžida.⁸⁹

2.2. Vrijeme u kojem je živio Hodža Sadeddin-efendija

U vrijeme kada je Sadeddin živio i stvarao, Osmansko carstvo još uvijek nije uživalo benefite štamparija koje uživa savremeno društvo. Autori nisu mogli jeftino i jednostavno umnožiti svoja djela i živjeti od njihove prodaje, međutim, u Carstvu je bio razvijen sistem patronata⁹⁰ – pokroviteljstva učenjaka i književnika od strane vladara ili drugih državnih uglednika. Na taj način autori su uživali neku državnu funkciju kao nagradu za svoj stvaralački

⁸⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, VII.

⁸⁸ Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, 175–177.

⁸⁹ Adnan Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991), 100–104.

⁹⁰ Autorica ovog rada je 2018. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu odbranila magistarski rad „Husejin Bajkara i Mehmed Fatih kao patroni poezije 15. stoljeća“ u kojem se detaljnije referira na patronat u književnosti na primjeru dvojice vladara. Rad je dostupan na stranici Fakulteta, na linku: <https://ff.unsa.ba/index.php/bs/zavrsni-diplomski-radovi-ori/5634-zavrsni-diplomski-rad-emina-mostic>

doprinis i/ili su primali jednokratne nagrade i poklone po završetku određenog djela. To je učenjacima osiguravalo sredstva za život, a vladaru povećavalo ugled u društvu.

Danas je poznat veoma mali broj naučnih i književnih djela, nastalih u vrijeme vladavine Osmanlija, čiji autori nisu bili vezani za osmanski dvor.⁹¹ Stepen razvoja nauke i književnosti u doba vladavine određenog sultana moguće je posmatrati kroz stepen njegovog interesa za podršku nauci i kulturi.⁹² Postojalo je nekoliko uvriježenih načina za nagrađivanje uspješnih učenjaka. Najčešći je bio davanje državne službe. Učenjaci su tako mahom vršili dužnosti pisara, muderisa, kadije ili su uživali posjed (timar, zeamet ili has)⁹³, a česte su bile i jednokratne nagrade davane u novcu ili drugim materijalnim dobrima (vuneni i svileni ogrtač bili su frekventni pokloni, vjerovatno po uzoru na praksu Poslanika).⁹⁴ Nagrade su dodjeljivane iz državne riznice.⁹⁵

Razdoblje u kojem je živio i djelovao Hodža Sadeddin-efendija može biti okarakterisano kao vrijeme poleta i velikih uspjeha u nauci i književnosti. Napredak i razvoj koji je Osmansko carstvo doživjelo u 16. stoljeću pozitivno su utjecali na nauku i umjetnost. Pošto su učenjaci uživali poštovanje od strane države i društva, mnogi mladi su se odlučivali krenuti tim putem. U ovom stoljeću živjeli su i stvarali velikani poput Mimar Sinana, Ibn Kemala i Ebusud-efendije.⁹⁶ Sadeddinovi konkretni savremenici su pjesnik Baki, Gelibolulu Mustafa Ali (koji mu je posvetio svoje djelo *Menâkibi Hünerverân*). Sadeddin je zbog svog uspjeha imao priliku da bude mecena i zaštitnik drugim učenjacima i književnicima. Osim što je bio učitelj prinčevima, imao je i druge učenike koji su kasnije postali uspješne kadije (Azmi-zade Haleti, umro 1630. godine), šejhul-islami (Ahizade Hüseyin Efendi umro 1634. godine).⁹⁷ Bio je uzor autorima koji su došli nakon njega kao što su već spomenuti Gelibolulu Mustafa Ali, Solakzade i Mehmed b. Mehmed iz Edirni.⁹⁸ Naposljetku, nisu samo vladari i članovi vladarske porodice pomagali učenjake, to su činili i drugi državni službenici, velikodostojnici pa i sami učenjaci kada bi stekli dovoljan ugled i materijalna sredstva.

⁹¹ Jedan od njih je Junus Emre, najpoznatiji narodni i sufijski pjesnik iz vremena Osmanlija. Više o njemu: Mustafa Tatcı, „Yunus Emre“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 43 (2013), 600–606.

⁹² İnalçık, *Şair ve Patron*, 13.

⁹³ Ibid, 28.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Kadir Erbil, „Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'indeki Bazı Kur'an Âyetleri“, *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (2020): 209.

⁹⁷ Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, 174.

⁹⁸ Erbil, „Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'indeki Bazı Kur'an Âyetleri“, 210.

Sadeddin je također bio jedan od službenika i učenjaka koji je na vrhuncu svoje karijere pomagao svoje mlađe kolege.⁹⁹

2.3. Kritike Hodža Sadeddina

Hodža Sadeddin nije ostao imun na kritike kako svojih savremenika tako i kasnijih autora. Najizraženije kritike tiču se optužbi da je posredovao u postavljanju svojih sinova na funkcije koje po svom znanju i iskustvu nisu zaslužili. Zbog toga se čak navodi da je on jedan od onih koji su uveli nered među ulemom jer je svoje sinove postavljao na visoke funkcije dok su još bili mladi i nisu imali dovoljno ni iskustva ni obrazovanja. Zamjera mu se i to što je bio pod velikim utjecajem političkih govorkanja toga vremena i nedostajalo mu je objektivnosti kada su posrijedi bila postavljenja na funkcije. Zamjera mu se i način na koji je napisao svoju hroniku: pisana je u stihu, rimovanoj prozi i na visokom umjetničkom nivou što je čini teškom za razumijevanje širokim narodnim masama koje nemaju veliko znanje arapskog i perzijskog jezika.¹⁰⁰

⁹⁹ Vidjeti poglavlje „Biografija Hodža Sadeddin-efendije“ unutar ovog rada.

¹⁰⁰ Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, 178.

3. DJELA

Kroz biografiju autora moguće je uočiti kako je bez sumnje bio jedna osebjuna ličnost. Istakao se na mnogim poljima, naročito u politici, pravu i nauci. U njegovo vrijeme Osmansko carstvo pridavalo je veliku pažnju književnosti pa su pjesnici pisali poeziju na turskom, perzijskom i arapskom jeziku. I osmanska ulema koja se nije nužno bavila književnošću poznavala je arapski i perzijski jezik, jedan od njih bio je i Hodža Sadeddin. Pored toga što je bio uspješan državnik, Hodža Sadeddin stekao je znanje o poeziji, kaligrafiji i umjetničkoj prozi jer se obrazovao i kretao u krugu najuspješnijih ljudi svog vremena.¹⁰¹ Što se tiče njegove samostalne produkcije, istakao se kao hroničar i prevodilac.

3.1. Prevodilaštvo

Dok je vršio različite dužnosti unutar Carstva, Hodža Sadeddin je najprije preveo brojna djela s arapskog i perzijskog jezika te napisao zbirku pjesama pod nazivom *Zübdetü'l-Eş'âr*. Prevodio je djela vjersko-tesavvufske tematike kako slijedi:

- *Mir'atü'l-Edvâr ve Mirkatü'l-Ahbâr* autora Abdulkadira Gejlanija (Şattanufi Abdülkadir Geylani)
- *Behçetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr* autora Muslihuddina Larija
- *El-Emâlî*, autora Ušija (Uşi)
- *Risâle-i Kuşeyrî* autora Abdulkerima Kušejrija (Abdülkerim el-Kuşeyri)¹⁰²

3.2. Autorska djela

Njegova kasnija samostalna naučna produkcija je dosta plodnija. Pisao je djela iz oblasti historije. U mladosti je stekao dobro obrazovanje, poznao je diplomatske prakse Carstva i bio u toku sa savremenim dešavanjima. Ono što podiže vrijednost njegovim djelima iz ove oblasti je činjenica da je bio blizak dvoru i uživao visoke dvorske funkcije. Imao je priliku da svoju historiju piše na osnovu dokumenata koji u to vrijeme nisu svima bili dostupni. Od svog oca slušao je o dešavanjima u vrijeme Selima Javuza što kasnije koristi kao značajan

¹⁰¹ Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, 185.

¹⁰² Ibid., 203–204, Turan, „Hoca Sâdeddin Efendi“, 198.

izvor u svom pisanju. Sve navedeno povećava vrijednost njegovog djela, a to će biti prepoznato vrlo rano pa će ga njegovi nasljednici često koristiti kao izvor.¹⁰³

Dva su njegova djela iz oblasti historije:

1. *Tâcü't-Tevârih* u dva toma
2. *Selimnâme*

3.2.1. *Tâcü't-Tevârih*

Kao što je već rečeno, Hodža Sadeddin se najprije bavio prevodilaštvom. Nakon što je preveo djelo *Behçetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr* Muslihuddina Larija (umro 1572. godine)¹⁰⁴ s perzijskog na osmanski turski, uvidio je da su podaci o osmanskim sultanima koji se nalaze u njemu poprilično skromni.¹⁰⁵ Pored Larijeve postojale su i druge historije Osmanskog carstva, međutim, značajan broj njih pisan je na perzijskom jeziku koji nisu svi poznavali pa se nisu mogli ni koristiti tim djelima. Osim toga, smatrao je da autori historija previše pažnje posvećuju stilu pisanja što njihova djela ponovo čini teško čitljivim. Zanimljivo je da će i Sadeddinovo djelo biti kritikovano zbog teškog stila i korištenja arapskih i perzijskih fraza. Na kraju, u većini tadašnjih hronika opisivana su dešavanja do vremena Bajezida II, a samo je mali broj njih opisivao događaje iz vremena sultana Selima I i njegovog nasljednika Sulejmana I.¹⁰⁶ Smatrao je potrebnim popuniti te praznine pa je sebi dao zadatak da napiše obuhvatniju historiju. U svojim djelima donosi podatke koji su izuzetno značajni kao izvori u proučavanju osmanske historije.¹⁰⁷

Hronike su u Osmanskom carstvu u 16. stoljeću posmatrane kao književno djelo. Njih odlikuje književni stil, autori nisu težili da događaje potkrijepe dokumentima niti se često pozivaju na izvore. U ovim djelima se rijetko nailazi na kritički pristup događajima. Umjesto toga, u stilu pripovijedanja, pokazuju dosta sličnosti s književnošću čime su autori željeli svoja djela učiniti prijemčivijim, ali i pokazati svoje znanje.¹⁰⁸ Ostaje otvoreno pitanje koliko su u tome bili uspješni.

¹⁰³ Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, 190.

¹⁰⁴ Hulusi Kiliç, „Lâri, Muslihuddin“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 27 (2003): 103–104.

¹⁰⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, 18.

¹⁰⁶ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, 16–17. Münir Aktepe, „Hoca Sa'deddin Efendi'nin Tacü't-Tevarih'i ve Bunun Zeyli Hakkında“, *Türkiyat Mecmuası* 13 (1958): 103.

¹⁰⁷ Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, 191.

¹⁰⁸ Erbil, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Tacü't-Tevarih'indeki Bazı Kur'an Âyetleri“, 209.

Sadeddin je svoje djelo počeo pisati u vrijeme vladavine Selima II, a objavio ga je 1584. godine, posvetivši ga sultanu Muratu III.¹⁰⁹ Djelo je nazvao *Tâcü't-Tevarîh* (*Kruna hronika*).¹¹⁰ Smatra se da je hronika u trenutku predaje Muratu III bila nedovršena te da je sam autor imao namjeru proširiti je događajima iz vremena sultana Sulejmana I. Kako je ovo djelo doživjelo veliki ugled ubrzo nakon nastanka, nastali su njegovi mnogi prijepisi u kojima se ne nalaze događaji iz vremena Sulejmana I.¹¹¹ Zbog toga je Munir Aktepe smatrao da postoji dodatak (*zeyl*) Sadeddinovoju hronici u kojem su opisani bar dijelovi vladavine Sulejmana I. Analizirao je skoro 90 rukopisnih primjeraka *Tâcü't-Tevarîh* iz istanbulskih biblioteka te Nacionalne biblioteke (*Bibliothèque nationale de France*) u Parizu. Rukopisni primjerci koji su nastali još za života Hodža Sadeddina ne donose nikakav dodatak, međutim, u nekim rukopisima kasnijeg perioda nalaze se dodaci koji djelimično obrađuju period vladavine sultana Sulejmana I. Aktepe je analizirao ove dodatke i došao do zaključka kako postoji mogućnost da su oni zaista djelo Hodža Sadeddina koje je naknadno spojeno s hronikom *Tâcü't-Tevarîh*. Aktepe ostavlja otvorenu mogućnost da je dodatak napisao neki od Sadeddinovih sinova, ali još uvijek nije pronađeno dovoljno dokaza da bi se mogao iznijeti konačan sud.¹¹²

Djelo *Tâcü't-Tevarîh* razlikuje se od ranijih osmanskih hronika jer autor odmah počinje s opisivanjem dešavanja iz osmanskog perioda. Ranije hronike su u svom uvodnom dijelu obično donosile i historiju Oguza, Seldžuka i Mongola.¹¹³ Ova historija sadrži samo podatke o Osmanskom carstvu od vremena njegovog uspona do Selima I (1520. godine). Događaji o kojima je riječ podijeljeni su u devet poglavlja, svako od poglavlja posvećeno je vladavini jednog osmanskog sultana hronološkim slijedom sve do Selima I.¹¹⁴

Autor uspješnim korištenjem stilskih figura i ukrasa demonstrira svoje znanje iz književnosti. Dva toma djela *Tâcü't-Tevarîh* do kraja su napisana u rimovanoj prozi, u stihu i metru.¹¹⁵ Zahvaljujući upravo ovom djelu Sadeddin se uspio proslaviti kao historičar.

¹⁰⁹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, X, 19–20.

¹¹⁰ Taç (tur/osm. kruna), tarih (jd.) tevarih (mn.) (tur/osm. historija, hronika, anali). Redhouse, *Türkçe/Osmanlıca – İngilizce Redhouse Sözlüğü*, 1076; 1165.

¹¹¹ Aktepe, „Hoca Sa'deddin Efendi'nin Tacü't-Tevarih'i ve Bunun Zeyli Hakkında“, 105.

¹¹² Ibid, 110–116.

¹¹³ Jedna od takvih hronika je naprimjer Neşrijeva *Kitâb-i Cihan-nümâ*. Mehmed Neşrî, *Kitâb-i Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, priredili Faik Reşit Unat i Mehmed A. Köymen, sv. 1 (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1949), 9–54.

¹¹⁴ Daş, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, 195.

¹¹⁵ Ibid, 194.

Poređenje njegove historije s drugim izvorima i dokumentima od izuzetne je koristi, naročito u nastojanjima da se stekne kompletnija slika dešavanja.¹¹⁶

Na kraju svoje hronike Sadeddin navodi biografske podatke šejhova i druge uleme od vremena Osman-gazije do vremena u kojem on živi. Može se reći da je navodio podatke o osobama koje su pripadale njegovom staležu, dok o drugim uspješnim ljudima nije navodio podatke.¹¹⁷ Među njima se nalaze i podaci o namjesnicima Bosne.

Do sada je pronađeno 135 cjelovitih ili djelimičnih primjeraka ovog djela u bibliotekama i arhivima širom svijeta.¹¹⁸ Djelo je prvi put štampano 1863. godine u dva toma u Istanbulu.¹¹⁹ Nakon toga je İsmet Parmaksızoğlu 1979. godine priredio novo izdanje djela u pet tomova. Parmaksızoğlu je originalni tekst *Tâcü't-Tevârih* priredio na način da ga je prilagodio savremenom turskom jeziku. Kao što je već spomenuto, Sadeddin koristi težak i prosječnom čitatelju nerazumljiv jezik. Zbog toga su u priređenom izdanju urađene intervencije i korekcije, naročito u dijelovima koji su u originalu bili na arapskom i/ili perzijskom jeziku. Spomenuto izdanje korišteno je i u ovom radu.

3.2.1.1. Izvori koje je Sadeddin koristio pri pisanju *Tâcü't-Tevârih*

Sam Sadeddin navodi da je pri pisanju svog djela, pored usmenih predaja svog djeda Hafiz Mehmeda i oca Hasana Džana, koristio i druge izvore. U djelu *Tâcü't-Tevârih* izvorni materijal korišten je prilikom opisivanja događaja iz životâ prvih sedam sultana. Sadeddin nekada vrlo precizno navodi izvore koje koristi, ali je istovremeno moguće pronaći dijelove koje autor preuzima od svojih prethodnika, a da to ne navodi. Korištenje izvora se smanjuje kada govori o vladavini Bajezida II i Selima I te u dijelu u kojem daje biografije uglednika. Dio koji se odnosi na vladavinu sultana Selima I piše na osnovu usmenih predanja svoga oca što je već i spomenuto. Savremena nauka utvrdila je da je Sadeddin koristio sljedeće izvore:

¹¹⁶ Jedan primjer navedenog dat je u radu „Osvajanje Bosne 1463. godine u narativnim izvorima osmanske provenijencije“. Naime, kroz spomenuti članak moguće je ispratiti kako različiti osmanski hroničari na različit način prikazuju isti događaj – osvajanje Bosne. Neki su vrlo skromni u svojim opisima (Enveri i Mehmed-paša iz Karamana naprimjer), dok su drugi (Ibn Kemal, Nešri, Tursun-beg) daleko opširniji. Autori se osim u opsežnosti razlikuju i u navođenju nekih detalja (naprimjer patricid bosanskog kralja ne spominju svi autori). Maslo, Mostić, „Osvajanje Bosne 1463. godine u narativnim izvorima osmanske provenijencije“, 513–536.

¹¹⁷ Feridun M. Emecen, „Osmanli kroniklari“, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 87.

¹¹⁸ Erbil, „Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'indeki Bazı Kur'an Âyetleri“, 211.

¹¹⁹ *Tâc ül-tevârih*, (Istanbul: Devlet Matbaası, 1280/1863).

- Najvažniji Sadeddinov izvor je djelo *Heşt Behişt* autora Idrisa Bitlisija (İdrîs-i Bitlîsi) čije se doprinos u Sadeddinovoj hronici spominje na nekoliko mjesta.¹²⁰ Djelo je koristio u tolikoj mjeri da Hammer smatra da je *Tâcü't-Tevarîh* kopija Bitlisijevog djela.¹²¹
- Ahmedi, djelo *İskendernâme*.¹²²
- Neşri, djelo *Cihânnûma*, također često korišten i spominjan izvor.¹²³
- Aşikpašazade, djelo *Tevarîh-i Âl-i Osman*.¹²⁴
- *Tevarîh-i Âl-i Osman* anonimnog autora.¹²⁵
- Mevlânâ Hatifî, djelo *Timur-nâme*.¹²⁶
- Haydar Çelebi, djelo *Rûz-nâme*.¹²⁷
- Hadidi, djelo *Târih-i Âl-i Osman*.¹²⁸
- Ibn Kemal, djelo *Tevarîh-i Âl-i Osman*.¹²⁹
- İbn Hacer el-Askalânî, djelo *Dürerü'l-Kâmine*.
- Şerafeddin Ali Yezdî, djelo *Zafer-nâmesi*.
- Taşköprülü-zâde, djelo *Şakâikü'n-Numâniye*.
- Şükrî-i Bitlisî, djelo *Selîmnâme*.¹³⁰

¹²⁰ Autor se na nekoliko mjesta poziva na Bitlisija. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, 38, 106, 206, 214 i dalje.

¹²¹ Ibid, 284.

¹²² Ahmedi (umro 1412/13. godine), bio je divanski pjesnik. Doprinos historiografiji dao je svojim djelom *Iskendername* tačnije njenim posljednjim poglavljem naslova „Dâstân-ı Tevarîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân“. Günay Kut, „Ahmedi“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 2 (1989): 165–167.

¹²³ Neşri je osmanski historičar koji je svoje djelo *Kitâb-i Cihan-nümâ* završio 1492. godine i posvetio ga je Bajezidu II. Abdülkadir Özcan, „Neşri“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 33 (2007): 20–22.

¹²⁴ Aşikpašazade je osmanski historičar iz druge polovine 15. stoljeća. Njegovo djelo *Tevarîh-i Âl-i Osmân* završeno je 1484. godine. Abdülkadir Özcan, „Aşikpašazâde“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 4 (1991), 6–7.

¹²⁵ Prve anonimne hronike nastale su u vrijeme vladavine sultana Bajezida II. Postoji veći broj rukopisa anonimnih hronika koje su pisane jednostavnim jezikom i sličnog su sadržaja. Savremeni historičari priredili su kritička izdanja anonimnih hronika: Alper Iğci, *Anonim Tevarîh-i Âl-i Osman (687–920/1288–1514) Inceleme ve Metin – master teza*, (Istanbul: Marmara Üniversitesi, 2011) te Friedrich Giese, *Die altosmanischen anonymen Chroniken*, sv. 2, Leipzig, 1925.

¹²⁶ Hatifî (umro 1521. godine), bio je iranski pjesnik; njegovo djelo *Timurname* u 4.500 stihova opisuje vladavinu Timura. Mürsel Öztürk, „Hatifî“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 16 (1997): 468.

¹²⁷ Djelo *Ruzname* Hajdar Çelebija opisuje pohode na Čaldiran i Egipat

¹²⁸ Hadidi (umro 1530. godine), napisao je *Historiju* koja obuhvata događaje do 1523. godine. Necdet Öztürk, „Hadidî“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 15 (1997): 14–16.

¹²⁹ Ibn Kemal ili Kemalpašazade je osmanski učenjak i visoki državni funkcioner.

¹³⁰ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, II. Turan, „Hoca Sâdeddin Efendi“, 27–32.

3.2.1.2. Rani prijevodi djela *Tâcü't-Tevarih*

Tâcü't-Tevarih je vrlo rano privukla pažnju i stranaca. Rani prijevodi dijelova *Tâcü't-Tevarih* na evropske jezike su sljedeći:

- William Seaman, *The Reign of Sultan Orchan*, London, 1652. Ovo djelo predstavlja prijevod odlomka Sadeddinove *Krune hronikâ* koji govori o vladavini sultana Orhana.
- Saidino Turco, Vincenzo Bratutti Raguseo, Domingo García Morrás Bralutti, *Chronica dell origine e progressi de la Casa Ottomana*, Beč 1649; Madrid 1652. Ovo je kompletan prijevod djela na italijanski jezik. Ovaj prijevod je dosta korišten od strane zapadnih istraživača.
- Franz Kollar, *Annales Turcici Taschet-Tavorih sive Corona annalium dicta ab inito gentis Ottomanicae usque ad Muradem primum pertigens*, Beč, 1755 – prijevod djela na latinski uz transkripciju osmanskog teksta.
- Antoine Galland, *Suite de l'histoire ottomane, écrite par Saadud - din Mehemed - Hassan, plus connu chez les Turcs sous le nom de Cogia – Efendi*, Pariz, 1710 – prijevod djela na francuski jezik.
- Elias John Wilkinson Gibb, *The capture of Constantinople from the Tāj-Ut-Tevarīkh The diadem of histories*, Glasgow, 1879.¹³¹ je prijevod na engleski jezik odlomka Sadeddinove *Krune hronikâ* koji govori o osvojenju Istanbula.

3.2.2. *Selimname*

Ovo djelo predstavlja svojevrsan dodatak djelu *Tâcü't-Tevarih*.¹³² Podaci koje mu je u djetinjstvu i mladosti njegov otac prepričavao o sultanu Selimu poslužili su kao osnova za pisanje *Selimname*.¹³³ Njegov otac je tim događajima ili sam svjedočio ili je o njima slušao od drugih državnika. Djelo govori o životu i vladavini Selima I i nema sve osobine historijskog teksta. Naime, zbog autorove namjere da djelo bude razumljivo širokim masama, pisano je jednostavnim jezikom i bilo je odlično primljeno kod čitatelja.¹³⁴ Sastavljeno je od 12 odvojenih pripovijesti u kojima je autor govorio o dešavanjima prije rođenja Selima I, o njegovom ocu, o odnosu s Bajezidom, o pohodu na Egipat i drugim ratovima.¹³⁵ Ahmet Uğur

¹³¹ Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, 140.

¹³² Štampana u Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 4, 122–142.

¹³³ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 137.

¹³⁴ Ibid, 139–140.

¹³⁵ Ahmet Uğur, „Hoca Sâdeddin Efendi'nin Selim-Nâmesi“, *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1980): 225–241.

smatra da ovo djelo odlično oslikava kako osmanska historiografija i osmanski podanici žele da vide svog sultana.¹³⁶ Sultan Selim I je na pojedinim mjestima u okviru teksta prikazivan i kao nadljudsko stvorenje. Do danas je ovo djelo sačuvalo svoju vrijednost kao izvor za historiju Osmanskog carstva.¹³⁷ Tekst *Selimname* štampan je zajedno s oba gore spomenuta izdanja djela *Tâcü't-Tevârih*. U prvom izdanju *Tâcü't-Tevârih* nalazi se na kraju drugog toma, dok je u drugom izdanju štampana na kraju petog toma.

3.2.3. *Ostala autorska djela*

U izvorima se rjeđe spominje da je Hodža Sadeddin autor i jedne zbirke fetvi. Ne zna se ko je prepisivač spomenute medžmue niti kada je prijepis nastao. Ovaj rukopis nalazi se u biblioteci Sulejmanije (*Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi*), u zbirci *Şehid Ali Paşa* pod brojem 2728. Vrijedi još spomenuti i to da su pronađene i neke fetve čiji je autor Hodža Sadeddin, ali nisu uključene u zbirku. Iako je Sadeddin kratko bio šejhul-islam, napisao je najviše stihovanih fetvi od svih osmanskih šejhul-islama.¹³⁸

¹³⁶ Uğur, „Hoca Sâdeddin Efendi'nin Selim-Nâmesi“, 225–226.

¹³⁷ Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, 138.

¹³⁸ Rabia Salur, *Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin Fetva Mecmuası ve Tahlili* (magistarski rad), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 4–5.

4. PODACI O BOSNI I HERCEGOVINI U HRONICI *TÂCÛ'T-TEVÂRÎH*

U ovom dijelu rada bit će prikazana mjesta na kojima se u okviru Sadeddinove *Krune hronikâ* spominju tadašnja Bosna, Hercegovina te druge oblasti i toponimi koji su dio savremene Bosne i Hercegovine. Oni su navedeni više desetina puta kroz tekst hronike; najčešće se govori o Bosni kao geografskom prostoru te Bosni kao političkoj jedinici, kraljevstvu ili njenom vladaru. Kako Sadeddin opisuje događaje od osnivanja Osmanskog carstva pa do vremena Selima I, očekivano je da će u njegovoj hronici biti zastupljene informacije o prvim osmansko-bosanskim kontaktima, osvojenju Bosne i događajima koji su uslijedili nakon toga.

Sadeddin je u opisivanju događaja kojima nije direktan svjedok bio zavisn o tekstovima svojih prethodnika zbog čega su neki događaji opisani detaljnije, a neki samo usput spomenuti. Čini se da Sadeddin nije imao dovoljno informacija da jasno prikaže i datira događaje pa se dešava da dva događaja predstavi kao jedan ili da ponudi pogrešnu hronologiju. Bez obzira na očigledne greške, u ovom dijelu rada bit će predstavljen svaki spomen Bosne u djelu *Tâcü't-tevärih* te toponima koji se odnose na nju. Bit će predstavljena i sva mjesta bez obzira na opseg Sadeddinovog izlaganja ili to da li se izneseno odnosi na dešavanja koja su direktno odigrana na prostoru savremene Bosne. Naprimjer, vladar Bosne se spominje pri opisu Kosovske bitke; iako to nije događaj koji se odigrao na teritoriji Bosne i Hercegovine, smatramo da nema razloga da se (na tom i sličnim mjestima) ne predstavi kontekst u kojem je došlo do referiranja na Bosnu. Nastojat će se održati vjernost originalu s minimalno intervencijom. Kako je već i rečeno, Sadeddin je svoja poglavlja formirao prema periodima vladavine određenog osmanskog sultana pa će ta podjela biti osnov i u ovom radu.

S ciljem da Sadeddinovi navodi ne ostanu izvan konteksta, tamo gdje bude potrebno bit će potkrijepljeni i preciznije predstavljeni kroz dostignuća savremene historiografije. Također, bit će ukazano na to kako osmanski hroničari koji su prethodili Sadeddinu govore o određenom događaju u svrhu komparacije i utvrđivanja izvora koje Sadeddin koristi.

4.1. Period vladavine sultana Murata I

Prvi spomen Bosne u *Tâcü't-tevârîh* nalazi se u dijelu teksta koji govori o događajima iz perioda sultana Murata I – podnaslov „Sırp Kâfirinin Saldırması“ („Napad Srba nevjernika“). Naime, autor spominje kako je došlo do ujedinjenja nekoliko vladara koji su imali za cilj da istjeraju Osmanlije s prostora Rumelije. Jedan od vladara koji je bio dio tog dogovora je i kralj Bosne čije se ime ne navodi. Događaj je datiran u 766. hidžretskoj godini/1364/65. godini kada je vojska na čelu sa srpskim despotom krenula prema Edirnama. Do sukoba dolazi u mjestu Sırpsindiği nedaleko od Edirna, a Osmanlije su izašle kao pobjednici.¹³⁹

U historiografiji postoje različita mišljenja o ovom sukobu. Naime, njega spominju samo turski izvori i ne datiraju ga svi jednako. Mehmed Neşri također spominje ovaj događaj iz vremena vladavine Murata I. Spominje i toponim Sırpsindiği (transkribiran kao Sırf-Sıduği) te kako je osmansku vojsku predvodio Lala Şahin.¹⁴⁰ U zapadnoj historiografiji prevladava mišljenje da ovaj sukob ustvari predstavlja bitku na Marici iz 1371. godine.¹⁴¹ Detaljan pregled turskih i zapadnih izvora o bici na Marici donio je Stojan Novaković još krajem 19. stoljeća.¹⁴² Među turskim izvorima koje spominje u analizi uzroka ove bitke, Novaković spominje i Sadeddina.¹⁴³ Bitka na Marici bila je važan događaj na putu gubljenja samostalnosti srednjovjekovne srpske države i širenja Osmanlija u Evropi zbog čega u nastavku slijedi više podataka o njoj.

Nakon što su sredinom 14. stoljeća osvojile Galipolje, Osmanlije su nastavile svoje širenje prema jugoistočnoj Evropi.¹⁴⁴ Deceniju kasnije osvajaju dijelove Trakije i Edirne¹⁴⁵ (Adrianopole) i dolaze do granice srednjovjekovne srpske države. Nekada snažno kraljevstvo cara Dušana u to vrijeme je bilo izuzetno decentralizovano i njime je vladalo nekoliko

¹³⁹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, 123.

¹⁴⁰ Neşri nije precizno datirao ovaj događaj, a u hronici se nalazi nakon poglavlja u kojem je opisano osvojenje Bige. Neşri, *Kitâb-i Cihan-nümâ*, sv. 1, 203. Skoro iste podatke kao i Neşri navodi i Aşıkpaşazade. On ne spominje da je Lala Şahin bio predvodnik osmanske vojske niti navodi tačnu godinu ili datum kada se bitka odvila. Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi* (priredili: Kemal Yavuz – M. A. Yekta Saraç), Istanbul: K Kitaplığı, 2003, 116–117.

¹⁴¹ Aleksandar Šopov, „*Falling Like An Autumn Leaf*“: *The Historical Visions Of The Battle Of The Maritsa/Meriç River And The Quest For A Place Called Sırp Sindiği*, magistarski rad, (Istanbul: Sabancı University, 2007), 66. 1371. Godine udružene vojske srpskih udionih država poražene su na rijeci Marici. Matuz, *Osmansko carstvo*, 30.

¹⁴² Stojan Novaković, *Srbi i Turci XIV i XV veka*, (Beograd: Državna štamparija u Beogradu, 1983), 168–193.

¹⁴³ Novaković, *Srbi i Turci XIV i XV veka*, 169.

¹⁴⁴ Matuz, *Osmansko carstvo*, 27–29.

¹⁴⁵ U historiografiji postoji nesuglasje u vezi s godinom u kojoj je došlo do osvojenja Edirni. Halil İnalçık zastupa mišljenje da je riječ o 1361. godini. O tome je napisao i rad u kome analizira širok dijapazon izvora kako bi dokazao svoju tvrdnju. Halil İnalçık, „Edirne'nin Fethi 1361“, u: *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965).

uglednika. Jedan od istaknutijih bio je despot Uglješa Mrnjavčević. On je smatrao da je potrebno u potpunosti potisnuti Osmanlije iz Evrope i nadao se da će mu okolni vladari pomoći na tom putu.¹⁴⁶

U izvorima vlada nesuglasje po pitanju sudionika u ovoj bici. O tom pitanju govore savremeni srpski, grčki i osmanski izvori. Srpski izvor *Zapis monaha Isaije* iz 1371. godine navodi kako je Uglješa na svojoj strani imao sve srpske i grčke vojnike te svog brata Vukašina.¹⁴⁷ Grčki izvor iz 15. stoljeća¹⁴⁸ spominje samo Uglješiu i njegovog brata Vukašina dok neki turski izvori, uključujući i Sadeddina, spominju udružene snage Bosne, Ugarske i Vlaške.¹⁴⁹ Čini se kako je najvjerovatnije da je Uglješa imao samo podršku brata Vukašina i njima podređenih srpskih uglednika.¹⁵⁰ Uglješa i Vukašin krenuli su u napad na Osmanlije u trenutku kada je većina osmanske vojske bila na udaljenom frontu u Anadoliji s ciljem da ih otjeraju iz Evrope. Do sukoba je došlo u mjestu Černomen (tur. Çirmen, savremeni Armenio na granici Grčke i Turske). U ovoj bici srpska vojska doživjela je poraz, preživio je samo mali dio vojske, a Vukašin i Uglješa su ubijeni. Bitka na Marici predstavlja prvu pobjedu Osmanlija nad južnoslavenskim narodima.¹⁵¹ Tada im je otvoren put za daljnja osvajanja na Balkanu.¹⁵²

Raniji osmanski hroničari kao što su Aşikpašazade,¹⁵³ Neşri¹⁵⁴ i Hadidi¹⁵⁵ navode da se ova bitka odigrala između osmanskih i srpskih snaga, dok kasniji hroničari navode kako su na srpskoj strani sudjelovali mađarski, vlaški i bosanski vojnici.¹⁵⁶ Takvo mišljenje zastupaju i Hammer¹⁵⁷ i Gibbons,¹⁵⁸ savremeni zapadni historičari. Ove razlike u izvorima navele su savremenog turskog historičara Fahamettina Bašara da zaključi kako je riječ o dvije različite

¹⁴⁶ Sima Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, (Beograd: Idea, 1995), 164–166. Konstantin Jireček, *Istorija Srba, Prva knjiga (do 1371)* preveo Jovan Radonić, (Beograd: Izdavačko preduzeće Narodne Republike Srbije, 1922), 322–325.

¹⁴⁷ Navedeno prema: Stojan Novaković, *Srbi i Turci XIV i XV veka*, 170.

¹⁴⁸ Riječ je o djelu *Prikazi iz historije* Laonika Halkokondila. Navedeno prema: Novaković, *Srbi i Turci XIV i XV veka*, 170.

¹⁴⁹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, 123.

¹⁵⁰ Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 65.

¹⁵¹ Jireček, *Istorija Srba, Prva knjiga (do 1371)*, 325.

¹⁵² Fahamettin Başar, „Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri“, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0/12 (2010): 54.

¹⁵³ Hüseyin Nihal Atsız, *Osmanlı tarihleri*, sv.1 (Istanbul: Türkiye Yayınevi, 1949), 129.

¹⁵⁴ Neşri, *Kitâb-i Cihan-nümâ*, 203.

¹⁵⁵ Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman* (1299–1523), priredio Necdet Öztürk, (Istanbul: Marmara Üniversitesi, 1991), 90–91.

¹⁵⁶ Pored Sadeddina, isto navodi i Solakzade (umro 1658. godine). Solakzade Mehmed Hemdemi, *Solakzade Tarihi*, priredili i objavili Vahid Çabuk i H. Halil Atlı (Istanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2016), 98.

¹⁵⁷ Joseph von Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva* 1 (Zagreb: Elbookers, 1979), 62–63.

¹⁵⁸ Herbert Adam Gibbons, *The foundation of the Ottoman empire: a history of the Osmanlis up to the death of Bayezid I (1300–1403)*. (London: Oxford Press, 1916), 122–4. Gibbons kao izvor navodi upravo Sadeddina i njegovu hroniku, 122.

bitke, jedna iz 1364. godine i druga iz 1371. godine. Prema njegovom mišljenju, u prvoj bici učestvovala su udružene snage Bosne, Mađarske i Vlaške dok su u drugoj bici sudjelovali samo Uglješa i Vukašin.¹⁵⁹ Kako se ova bitka nije odigrala na prostoru Bosne i ovaj spomen Bosne se više odnosi na njenog kralja i vojsku koja je krenula s njim, pažnja će biti posvećena drugim pitanjima.

Naredni spomen Bosne također je dio opisa događajâ iz vremena Murata I. Bosna je spomenuta u samom podnaslovu „Bosna, Hersek ve Arnavudluğun talan edilmesi“ („Upad u Bosnu, Hercegovinu i Albaniju“).¹⁶⁰ Sadeddin navodi kako 785. hidžretske godine (1383/1384. godine) sultan izdaje ferman i šalje akindžije u Bosnu i Albaniju. Na čelo je postavio Timurtaš-bega.¹⁶¹ Prema Sadeddinu, to je prvi put da Osmanlije idu na spomenute prostore. Cilj ovog upada bio je da se uplaši i osiromaši tamošnje stanovništvo. Također, jedna od namjera bila je da se vojska upozna s geografijom tih prostora kako bi im bilo lakše kada dođe vrijeme da se i ti prostori osvoje. Vojska je najprije otišla na prostor Albanije, zatim se vratila u Edirne, a potom naredne godine i na prostor Bosne i Hercegovine. Opisujući rezultate upada, Sadeddin navodi kako su Osmanlije tamo osvojile tvrđave i palanke, oduzele mnoga bogatstva, momke, djevojke i životinje. Prostor Hercegovine je u ovom upadu spaljen. Vladari [oblasti] Bosne te Hercegovine su tada pristali da plaćaju džiziju što je bio znak potpadanja pod sultanovu vladavinu.

U historiografiji se za prvi dodir Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva uzima 1386. godina.¹⁶² To je godina u kojoj dolazi do prvih akindžijskih upada i prvih kontakata s osmanskim vojskom. Moguće je da i Sadeddin piše o tim događajima, ali pravi određene greške u hronologiji. Prateći Sadeddinov tekst, može se doći do zaključka da je do upada došlo 1385. godine (godinu nakon 1384, jer je vojska te godine išla u Albaniju, a naredne u Bosnu).

Ovim pitanjem bavili su se domaći historičari, jedan od njih je i Marko Šuica koji navodi da su Osmanlije u jesen 1386. godine, neposredno nakon osvojenja Niša, izvele svoj prvi upad u Bosnu. Spomenuti smatra da cilj upada nije bilo osvojenje bosanske države već, kako je to i Sadeddin naveo, „ispitivanje terena“, odnosno upoznavanje vojske s nepoznatim prostorima. Šuica ističe i to kako su akindžijski upadi bili dio vojne taktike Osmanlija –

¹⁵⁹ Bašar, „Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri“, 51–55.

¹⁶⁰ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, 155–156.

¹⁶¹ Timurtaš-beg, u izvorima poznat i kao Kara-paša bio je osmanski državnik i beglerbeg. Više o njemu u: Feridun Emecen, „Timurtaş paşa“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 41 (2012), 185–186.

¹⁶² Hazim Šabanović, „Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II“, *Godišnjak Istorijškog društva Bosne i Hercegovine* 7 (1955), 37.

zastašivanje lokalnog stanovništva. Ovaj upad dosezao je do Huma, tj. do rijeke Neretve.¹⁶³ Upad nije vodio sultan niti je u njemu učestvovao veliki broj vojnika. Veće su mogućnosti da je u njemu učestvovao manji kontingent vojnika s ciljem upoznavanja terena i širenja straha među lokalnim stanovništvom.¹⁶⁴ To je vjerovatno dio vojske koji je učestvovao i u osvojenju Niša.¹⁶⁵

U poglavlju naslova „Las ile Sosmanos'un başkaldırması“ („Pobuna Lazara¹⁶⁶ i Sosmanosa“)¹⁶⁷ opisana su dešavanja iz 789. hidžretske/1387. godine. Naime, u to vrijeme srpski kraljevi, iako vazali Osmanlija, prema Sadeddinu, odlučuju da naruše dogovor, okupivši oko sebe druge vladare „nevjernike“¹⁶⁸, kreću s upadima na prostore koji su bili pod osmanskom upravom. Sultan je odlučio da pošalje Lala Šahina¹⁶⁹ s još dvadeset hiljada vojnika kako bi ih kaznio. Srpski kralj, vidjevši da je sultan poslao vojsku, poziva bosanskog kralja u pomoć. Sadeddin ovdje naglašava da je bosanski kralj već ranije podređen sultanu i da plaća harač. Uprkos tome, odlučuje se usprotiviti sultanu, štaviše, nagovara i druge uglednike iz svog naroda da mu se u tome pridruže. Vojska na čelu s Lala Šahinom kreće u *akin* na Bosnu. Osmansku vojsku predvodi tadašnji vladar Skadra kojeg Sadeddin ne imenuje.¹⁷⁰ Njegova pomoć bila je neophodna zbog nepoznavanja terena. Kada je osmanska vojska upala u Bosnu i počela s pljačkom te se zbog toga podijelila u manje grupe i raširila po zemlji, kralj Bosne

¹⁶³ Marko Šuica, „Pripovest o srpsko-turskim okršajima i ‘strah od Turaka’ 1386. godine“, *Istorijski časopis* 53 (2006), 116–117.

¹⁶⁴ Šuica u napomeni broj 91 svog rada „Pripovest o srpsko-turskim okršajima i ‘strah od Turaka’ 1386. godine“, navodi autore koji su obradili dubrovačke dokumente koji svjedoče o strahu koji su izazvali upadi. Mihailo Dinić, *Odluke veća Dubrovačke republike* 2, (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1964), 298; Vladimir Ćorović, *Historija Bosne*, (Beograd: Štamparija Slovo, 1940), 318; Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, (Beograd: Srpska književna zadruga, 1964), 158; Đuro Tošić, „Bosna i Turci od Kosovske do Angorske bitke“, *Zbornik za istoriju BiH* 1 (1995), 85. Navedeno prema: Šuica, „Pripovest o srpsko-turskim okršajima“, 117.

¹⁶⁵ Ćorović, *Historija Bosne*, 318–19;

¹⁶⁶ U skoro svim osmanskim hronikama Srbija se spominje kao Lazarevina ili Lazareva oblast (Laz-ili). Takav je slučaj i sa Sadeddinovom hronikom. Adnan Kadrić, „Uvod u epsku stereotipiju u osmanskim poetiziranim hronikama: Od Boja na Kosovu do osvajanja Bosne“, u: *Sarajevski filološki susreti II – Zbornik radova* (knj. II), (Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2014), 28.

¹⁶⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, 167–174. Sosmanos je ustvari Ivan Šišman, posljednji bugarski car. Umro je 1395. godine kada su Osmanlije osvojile Bugarsku. John V. A. Fine Jr, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, (Michigan: University of Michigan, 1987), 368, 389, 617.

¹⁶⁸ Jedan od najčešće korištenih naziva za neprijatelja u osmanskim hronikama je *kâfir* – nevjernik. O tome vidjeti u: Kadrić, „Uvod u epsku stereotipiju“, 25–26.

¹⁶⁹ Najpoznatiji Lala Šahin je učitelj Murata I i kasniji beglerbeg Rumelije, međutim, čini se da se ovdje ne radi o njemu jer je njegova smrt datirana nešto ranije u odnosu na ovu bitku. Babinger navodi da je umro 1383. godine dok se na nekim drugim mjestima kao godina njegove smrti navodi 1386. Ovdje je riječ o nekom drugom Šahinu koji se u albanskim izvorima spominje kao Isaim, Šajin ili Šahin. Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 100. Abdülkadir Özcan, „Lala Šahin Paşa“ *TDV İslâm Ansiklopedisi* 27 (2003): 77–78.

¹⁷⁰ Nešri u svojoj hronici također spominje ovaj događaj. On navodi kako je bosanski kralj počinio izdaju o čemu vladar Skadra obavještava sultana i *poziva* ga u Bosnu. Nešri također postavlja Lala Šahina na čelo ove vojske. Neşri, *Kitâb-i Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, sv.1, 237.

dobija dojavu o tome. S trideset hiljada vojnika „nevjernika“ uspijeva da pobijedi. Mnogo osmanskih vojnika je okončalo svoj život u svojstvu šehida. Lala Šahin se uspio spasiti i vratio se sultanu sa samo pet hiljada vojnika.

Nije sasvim jasna Sadeddinova logika i zašto je sultan kao kaznu za pobunu koju je organizovao vladar Srbije poslao *akin* u Bosnu. Čini se kako je povod napada na Bosnu bilo učešće kralja Bosne u Lazarevoj pobuni, iako je ranije pristao da plaća harač i bude podanik sultana, ali još uvijek ostaje nejasno zašto je napadnuta Bosna, a nema spomena o napadu na zemlju srpskog vladara Lazara.

Drugi poznati upad Osmanlija u Bosnu, koji je rezultirao bitkom kod Bileće, desio se 1388. godine i sve su prilike da u gornjem odlomku Sadeddin opisuje ovaj događaj s ponovnom greškom u hronologiji. Naime, Osmanlije su i nakon 1386. nastavile s upadima na prostor Bosne. To je dovodilo do seobe stanovnika, najviše u gradove Ston i Pelješac. U nekim izvorima se spominje da je Osmanlije u napad na Bosnu „pozvao“ Đurđe II Stacimirović.¹⁷¹

U bici kod Bileće bosansku vojsku predvodio je Vlatko Vuković.¹⁷² Prema nekim podacima, Vlatko Vuković raspolagao je s 1.700 vojnika dok su Osmanlije na svojoj strani imale 20.000 hiljada vojnika. Nakon poraza Osmanlije su pretrpjele velike gubitke, vođa Šahin i manja grupa vojske uspjela se vratiti u prijestolnicu.¹⁷³ Savremena historiografija vladara Skadra, kojeg spominje i Sadeddin, identificira kao Đurđa II Stacimirovića Balšića, a među kraljevim uglednicima koji su stali uz njega u ovoj bici ističe se porodica Sankovića.¹⁷⁴

Naredni spomen Bosne u *Kruni hronikâ* opisuje sultanov protunapad i osvetu za poraz od udruženih snaga kraljeva Bosne, Srbije i Albanije.¹⁷⁵ U podnaslovu „Sultan Gazi Murad Han'in en büyük Cihadı“ („Najveća bitka sultana Murata“) opisuje se bitka na Kosovu. Prema Sadeddinu, kada je na ove prostore došla vijest da sultan priprema protunapad, vladar Srbije odlazi u njemu susjedne zemlje i traži saveznike protiv nadolazećih Osmanlija. Među saveznicima se spominje i Bosna, a pored nje Sadeddin navodi Franke, Ugare, vladare Vlaške, Albanije te vladare slavenskih naroda koje bilježi kao Leh i Čeh. Svi su oni obećali da će stati na stranu Lazara protiv Osmanlija i uspjeli su skupiti 200 hiljada vojnika. U opisu bitke na

¹⁷¹ Ćorović, *Historija Bosne*, 324–325; Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, 157–160.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 97.

¹⁷⁴ Ibid, 98–99.

¹⁷⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, 184.

Kosovu¹⁷⁶ Bosna se spominje još jedanput i to u dijelu koji govori o načinu raspoređenja neprijateljske vojske, a Sadeddin navodi kako se kralj Bosne nalazio na lijevom krilu.¹⁷⁷

Pobjeda na Marici otvorila je Osmanlijama put za dalje širenje u Evropi. Potomci poraženog Vukašina postali su osmanski vazali kao i neki drugi vladari jugoistočne Evrope. U dešavanjima nakon bitke na Marici došlo je do rasparčavanja teritorije nekadašnjeg Dušanovog carstva pri čemu je prostor Kosova pripao Vuku Brankoviću i knezu Lazaru.¹⁷⁸ Taj teren uskoro će postati poprište sukoba s Osmanlijama. U ljeto 1389. sultan Murat i njegova vojska krenuli su u napad na Srbiju.¹⁷⁹ Postoje indicije da je ovaj sukob organizovan kao osveta za poraz u bici kod Bileće godinu dana ranije. Takvo mišljenje zastupaju osmanski hroničari.¹⁸⁰ No, izvjesno je da bi Osmanlije nastavile sa svojim osvajačkim pohodima u Srbiji i Bosni čak i da nisu pretrpile poraz kod Bileće.¹⁸¹

U pripremama za sukob s Osmanlijama udružile su se Lazareva, Tvrtkova i vojska Vuka Brankovića. Bosanski kralj bio je saveznik kneza Lazara i poslao je vojni kontingent na čije je čelo postavio kneza Vlatka Vukovića.¹⁸² Iako se u historiografiji često isticalo da je Tvrtko na Kosovu učestvovao u odbrani kneza Lazara, ne smije se zanemariti činjenica da je on imao za cilj ne samo zaštitu kneza Lazara već i odbranu bosanskih interesa. Tvrtko je sigurno bio svjestan da, ukoliko nastave osmanska napredovanja, uskoro dolazi vrijeme kada će i njegov teritorij biti ugrožen.¹⁸³

Srpska vojska se skupila na Kosovskom polju nedaleko od Prištine pod zapovjedništvom kneza Lazara. Do sukoba je došlo 15. juna 1389. godine (na Vidovdan). Ne zna se mnogo o toku same bitke jer je ona s vremenom postala čest motiv narodnih pjesama i predaja koje obiluju epskim sadržajem i teško je razlučiti šta je od njihovog sadržaja historijska stvarnost. Čini se kako je najviše stradala sredina vojske, dok su se vojnici koji su bili na krilima uspjeli spasiti.¹⁸⁴ Ono što je naročito problematično u vezi s tokom bitke na Kosovu je broj vojnika koji je u njoj učestvovao. Srednjovjekovni autori su nerijetko navodili prenaplašene

¹⁷⁶ Matuz, *Osmansko carstvo*, 30.

¹⁷⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih* I, 184.

¹⁷⁸ Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, 166.

¹⁷⁹ Sima Ćirković, *Srbi među evropskim narodima*, (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008), 64.

¹⁸⁰ Jedan od njih je Nešri. Naime, u poglavlju u kojem govori o porazu Lala Šahina, Nešri navodi kako je informacija o porazu Šahinove vojske razljutila sultana koji kreće da skuplja vojsku protiv Srbije. Nešri, *Kitâb-i Cihâ-nümâ Neşri Tarihi*, sv. 1, 241.

¹⁸¹ Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 104.

¹⁸² Ćorović, *Historija Bosne*, 327.

¹⁸³ Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 106.

¹⁸⁴ Ćorović, *Historija Bosne*, 327.

brojke s ciljem preuveličavanja pobjede ili opravdanja poraza. Sadeddin ističe kako je kršćanska (neprijateljska) vojska bila brojna (200.000 vojnika) čime osmanska pobjeda naročito dobiva na snazi.¹⁸⁵ Dakle, protivnici su bili nadmoćni i uprkos tome poraženi. Sadeddin nije jedini osmanski hroničar koji pretjeruje u brojevima, njegov sunarodnjak Nešri navodi da je Lazar na svojoj strani imao pola miliona vojnika.¹⁸⁶

U bici na Kosovu život su izgubili knez Lazar (uhapšen i pogubljen), osmanski sultan Murat I i jedan njegov sin.¹⁸⁷ Jedan dio bosanskog plemstva zarobljen je i odveden u Anadoliju. Kako je budući sultan Bajezid I napustio bojno polje i otišao u prijestolnicu, s ciljem da preuzme vlast i izbjegne pobune u Carstvu, stekao se dojam da su Osmanlije poražene u ovom sukobu, međutim, to nije sasvim tačno jer su Lazarevi potomci postali sultanovi vazali. Slično se desilo i s potomcima Vuka Brankovića.¹⁸⁸ U širenju pogrešnih vijesti o pobjedi srpskih snaga sudjelovao je i bosanski kralj Tvrtko koji je u Trogir i Firencu poslao obavijest o pobjedi uz pogibiju „ne mnogo“ njegovih vojnika.¹⁸⁹ Sigurno je smrt osmanskog sultana na bojnom polju doprinijela dojmu da su pobjedu izvojevale srpske snage. Ipak, pogrešno je kazati i da ovaj poraz predstavlja propast nekadašnjeg srpskog carstva jer su određeni njegovi dijelovi nastavili postojati još nekoliko desetljeća.¹⁹⁰

Nakon Kosova Osmanlije su imale čvrstu liniju za provale u Evropu sve do Ugarske. Početkom 1392. osvojeno je Skoplje i Vuk Branković je postao osmanski vazal. Iste godine zabilježen je i još jedan upad Osmanlija u Bosnu kada im se suprotstavio kralj Dabiša, nasljednik Tvrtkov.¹⁹¹

¹⁸⁵ Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 109. Sima Ćirković je u svom radu „O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu“ analizirao osmanske i zapadne izvore koji donose podatke o ovom pitanju. Zatim je komparacijom s drugim bitkama tog vremena (one između Francuske i Engleske o kojima ima sačuvano više podataka) te pretpostavljenoj vojnoj snazi Lazara i njegovih saveznika došao do zaključka da je na srpskoj strani učestvovalo do 20.000 ljudi, deset puta manje nego što je Sadeddin naveo. Sima Ćirković, „O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu“, *Vojnoistorijski glasnik* 2 (1989), 151–168.

¹⁸⁶ Nešri, *Kitâb-i Cihan-nümâ*, 299.

¹⁸⁷ O ubistvu princa Jakuba od strane budućeg sultana osmanski izvori ne govore najjasnije. Ni Sadeddin to ne spominje. Pregled izvora o ovom pitanju vidjeti u: Nicholas C. J. Pappas – Lee Brigance Pappas, „The Ottoman view of the Battle of Kosovo“, u: *Kosovo. Legacy of a Medieval Battle* (Minneapolis: University of Minnesota, 1991), 49.

¹⁸⁸ Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, 186.

¹⁸⁹ Ćirković, *Srbi među evropskim narodima*, 64.

¹⁹⁰ *Ibid.*, 65.

¹⁹¹ *Ibid.*

4.2. Period vladavine sultana Bajezida I

Posljednji spomen Bosne u prvom tomu nalazi se u poglavlju koje opisuje događaje iz perioda vladavine sultana Bajezida I. Unutar podnaslova „Padişahın ülkeler açmadaki çabaları ve yaptıği hayır işleri“¹⁹² („Padişahovi osvajački napori i dobrotvorni rad“) spominje se da je nakon stupanja Bajezida I na osmanski prijesto, Paša Yiğit¹⁹³ poslan s akindžijama u Bosnu. To je učinjeno u sklopu šire kampanje pljačkanja i slabljenja zemalja koje su bile uzrok smrti njegovog oca. Kratko se konstatuje da je on tu naredbu izvršio i vratio se s mnogim blagom. Teško je datirati ovaj događaj jer Sadeddin nigdje ne navodi čak ni godinu u kojoj se sve ovo desilo. Ukoliko pratimo prethodna poglavlja, moguće je doći do zaključka da Sadeddin spomenute događaje datira u 1391. godinu jer je ranije opisan Bajezidov povratak s Kosova te navedeno kako je zimu proveo žaleći za ocem, a na proljeće počeo da se ozbiljnije bavi državničkim poslovima.¹⁹⁴ Nakon bitke na Kosovu Osmanlije su krajem 1391. osvojile Skoplje.¹⁹⁵ Ono postaje krajište, mjesto koje će biti polaznica za kasnija osmanska osvajanja u Bosni i okolnim zemljama. Filipović je, na osnovu nekih dubrovačkih dokumenata, ovaj osmanski upad i pljačku datirao u 29. decembar 1391.¹⁹⁶

4.3. Period vladavine sultana Murata II

Naredni spomen Bosne smješten je u drugom tomu priređenog izdanja Sadeddinove hronike. U poglavlju koje govori o vladavini sultana Murata II u podnaslovu „Las Ülkesinden Bazı Kalelerin Fethi“ („Osvojenje nekih tvrđava u Srbiji“) spomenut je upad u Bosnu i datiran u vrijeme kada je na vezirsko mjesto došao Halil-paša, 1427. godine.¹⁹⁷ Upad je bio uspješan i akindžije su se u Carstvo vratile s brojnim visokim mladićima i djevojkama bijelog tena.¹⁹⁸

U podnaslovu „Küfür ve nifak topluluklarının yeniden birleşmesi“ („Ponovno ujedinjenje nevjernika i smutljivaca“) opisano je kako su nevjernici čuli da je došlo do smjene na osmanskom prijestolju, odnosno da Osmanlije sada predvodi neiskusno dijete. To su vidjeli

¹⁹² Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 1, 195.

¹⁹³ Opisan kao efendisi i yetiştiricisi Ishak bega, upravitelja Skoplja. Ibid, 193.

¹⁹⁴ Ibid, 192–193.

¹⁹⁵ Halil İnalcık, *Osmansko carstvo Klasično doba 1300–1600* (Begrad: Utopija, 2003), 319.

¹⁹⁶ Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 140.

¹⁹⁷ Çandarlı Halil paša, sin Çandarlı İbrahim paše, osmanski kazasker i veliki vezir. Umro je 1453. godine. Münir Aktepe, „Çandarlı Halil Paşa“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 8 (1993): 213–213.

¹⁹⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 2, 169–170.

kao priliku da naštete Osmanlijama. Sadeddin navodi kako je prokletnik Janko (Yanko)¹⁹⁹ proširio vijest da se na osmanskome tronu nalazi dijete koje nema ratnog iskustva pa tu priliku treba iskoristiti prije negoli novi sultan stekne snagu i iskustvo. Uspio je u kratkom roku oko sebe okupiti brojne „nevjernike“, a među njima i vladara i uglednike Bosne. Tada je prema zemlji islama krenula rijeka od 80 hiljada ljudi. Išli su preko Beograda, došavši naposljetku do Nikopolja. Događaj je datiran u 1443/1444.²⁰⁰

U ovom dijelu Sadeddin govori o seriji sukoba koji su se odvijali u periodu od 1443. do 1445. godine. Naime, nakon perioda interregnuma i ponovne stabilizacije vlasti na čelu Osmanskog carstva, sultan Murat II krenuo je u daljnje širenje na prostoru Srbije, Vlaške i Ugarske. Da bi ga u tome spriječile, udružile su se snage Bizanta, Ugarske i drugih kršćanskih zemalja. Krajnji cilj bio im je da otjeraju Osmanlije iz Evrope.²⁰¹ U historiografiji se ova dešavanja nazivaju križarskim pohodom protiv Osmanskog carstva.²⁰² Sam koncept križarskih pohoda javlja se 1099. godine kada su udružene kršćanske snage krenule u pohod s ciljem osvojenja Jerusalema. Križarski pohodi nisu nužno služili samo za vjerske svrhe, mogli su imati i sekularan karakter. Imajući to u vidu, sukob u periodu od 1443. do 1445. godine ne predstavlja samo borbu između muslimana i kršćana, naročito zbog toga što je na strani kršćana bio i muslimanski lokalni vladar Ibrahim iz Karamana.²⁰³ Sudionici u ovom pohodu okupili su se oko zajedničkog neprijatelja – Osmanlija, a na njihovo čelo stao je tadašnji papa Eugenije IV s ciljem da obnovi i proširi svoj autoritet.²⁰⁴ Nešto ranije došlo je do ujedinjenja pravoslavne i katoličke crkve koncilom u Firenci 1439. godine i odlučeno je kako je potrebno protjerati Osmanlije iz Evrope.²⁰⁵

Sredinom 1444. godine, Murat II predao je prijestolje svom dvanaestogodišnjem sinu Mehmedu II, što Sadeddin navodi kao priliku koju su neprijatelji željeli iskoristiti, međutim,

¹⁹⁹ Riječ je o Janku Hunjadiju vladaru Ugarske koji je početkom četrdesetih godina 15. stoljeća ratovao protiv Osmanlija. Uspio je da ih porazi kod Erdelja, da pređe Dunav i dođe sve do balkanskih planina. Nakon bitke kod Zlatice krajem 1443. Ugari su potpisali mir s Osmanlijama 12. juna 1444. godine. İnalcık, *Osmansko carstvo*, 32.

²⁰⁰ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 2, 215–216.

²⁰¹ Osmanlije su u to vrijeme prijetile da će uništiti stoljećima živi Bizant, preuzeti Istanbul i Peloponez. Bizantski vladar bio je preslab da se sam brani pa mu je trebala pomoć. Također, zapadnim vladarima problem je predstavljala i dominacija Osmanlija na Balkanskom poluostrvu jer su se tu za teritorij borile Ugarska i Osmansko carstvo.

²⁰² Pregled osmanskih i zapadnih izvora o ovom pitanju vidjeti u: Colin Imber, *The Crusade of Varna, 1443–1445*, (Aldershot, England: Ashgate, 1988).

²⁰³ Ibrahim II (umro 1464. godine) bio je na čelu anadolskog bejluka Karamanida koji su u vrijeme njegove vladavine bili izuzetno neprijateljski raspoloženi prema Osmanlijama. Više u Faruk Sümer, „Karamanoğulları“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 24 (2001), 460–462.

²⁰⁴ Imber, *The Crusade of Varna*, 1–2.

²⁰⁵ Feridun Emecen, „Varna muharebesi“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42 (2012), 528.

kada su do njega došle informacije o ujedinjavanju neprijatelja i planiranim napadima, prelazi na čelo vojske.²⁰⁶ Dogovor neprijatelja bio je da dinastija Karamanida napadne u Anadoliji, a Ugari sa zapada kako bi Osmanlije imale dva otvorena fronta.²⁰⁷ Došlo je do nekoliko bitaka, a vrhunac sukoba predstavlja bitka kod Varne iz novembra 1444. u kojoj je kršćanska koalicija poražena uz pogibiju ugarskog kralja.²⁰⁸

Na ovom mjestu nalazi se posljednji spomen Bosne u prva dva toma priređene *Krone hronikâ*. Moguće je reći da su dosada opisani događaji koji predstavljaju osmansko ispitivanje terena u Bosni. Sadeddin ne navodi sve događaje za koje se u savremenoj historiografiji zna da su prethodili osmanskom osvojenju Bosne, neke događaje sažima i ne nudi mnogo detalja. Primjetno je da u ovom periodu Osmanlije još uvijek nisu krenule u konačno osvojenje Bosne, ali su prisutne i nastoje oslabiti bosansku državu prije negoli pokrenu konačni napad.

4.4. Period vladavine sultana Mehmeda II

U ovom dijelu knjige opisani su događaji iz vremena sultana Mehmeda II. To je vrijeme konačnog osvojenja Bosne zbog čega ovo poglavlje donosi najviše podataka o Bosni. Prvi spomen zapaža se u poglavlju „Padişahın Las Ülkelerini Açmak Tasarısıyla Yola Çıkması“ („Padişahov pohod s ciljem osvojenja srpskih zemalja“).²⁰⁹ Sadeddin navodi kako je sultan 1455. godine, u vrijeme Isa-bega, krenuo u pohod na srpske zemlje. Kada je Isa-beg došao pred tvrđavu Novo Brdo (Novaborda)²¹⁰ tražio je od njenog stanovništva da se preda prije negoli dođe sultan. Kada su stanovnici tvrđave upitani o svom vladaru, rekli su da je on nedavno umro i nije ostavio muških potomaka. Zbog toga je sada njegova kćerka vladarica, a udata je za bosanskog bega. Kako nisu pristali da se predaju, Osmanlije su ih napale.

Prema hronologiji, ovdje se opisuje drugi pohod Mehmeda II na Srbiju. Osmanlije su 1455. osvojile Novo Brdo, utvrđeni grad koji se nakon 40 dana opsade predao. Time je cjelokupan južni dio nekadašnje srpske despotovine pao pod osmansku vlast. Sklopljen je mir sa sultanom koji je obećao da će poštediti stanovništvo.²¹¹

²⁰⁶ Emecen, „Varna muharebesi“, 528.

²⁰⁷ Imber, *The Crusade of Varna*, 7.

²⁰⁸ Ćirković, *Srbi među evropskim narodima*, 75.

²⁰⁹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 8–12.

²¹⁰ Tvrđava i grad Novo Brdo, na prostoru današnjeg Kosova. Ovaj grad jedno vrijeme bio je najvažnije rudno područje srednjovjekovne Srbije. Grupa autora, *Historija naroda Jugoslavije*, sv. 1, (Zagreb: Školska knjiga, 1953), 380.

²¹¹ *Ibid*, 475.

U ovom dijelu Sadeddinovog izlaganja dolazi do miješanja događaja koji se hronološki ne uklapaju. Savremena historiografija utvrdila je da je drugi pohod Mehmeda II na Srbiju bio 1455. godine, ali u to vrijeme nije bio sklopljen brak koji Sadeddin spominje. Vjenčanje koje spominje Sadeddin vezuje se za posljednji pokušaj očuvanja Smedereva (a ne Novog Brda), jedinog mjesta kojeg Osmanlije još uvijek nisu bile osvojile. Posljednji bosanski kralj je u aprilu 1459. godine oženio kćerku srpskog despota Jelenu i tako postao vladar preostalih srpskih zemalja.²¹²

U poglavlju naslova „Semendre Kalesinin Islamin Nuru ile Aydınlanması“ („Osvojenje tvrđave Smederevo“)²¹³ govori se o tome kako je Smederevo još od Murata II bilo pod vlašću Osmanlija, međutim, u vrijeme sultana Murata II osmanski podanik Mahmut-beg, brat Halil-paše²¹⁴ (koji je bio zet Muratu II) pao je u ruke „nevjernika“ pa su za njegovu slobodu Osmanlije vratile tvrđavu. Događaj opisan u nastavku datiran je u 1458. godinu kada je tvrđava Smederevo bila pod vlašću kralja Bosne koji ju je kupio za novac. Kralj Bosne, čuvši da sultan dolazi kako bi ponovo osvojio tvrđavu, šalje izaslanike s poklonima i potvrđuje mu svoju odanost. Uz to naglašava i kako je on rob sultana te da sve što on posjeduje ujedno pripada i sultanu – samim tim i tvrđava Smederevo koju je kupio i tako dodao sultanovim posjedima. Kralj Bosne izvještava sultana da bi mu bila čast ukoliko bi sultan preuzeo upravu nad tvrđavom, a da zauzvrat sultan njemu preda *Sereyanik* (možda Srebrenica), tvrđavu koja se nalazila pod vlašću spahija, a bila je unutar granica Bosne. Tako je Smederevo osvojeno bez većih problema. Prije nego što je kralju predao traženu tvrđavu zauzvrat, sultan je utvrdio da kralj nije plaćao harač što je onda objasnilo odakle mu novac da kupi tvrđavu. Zbog toga kralj nije dobio *Sereyanik* već su mu oprošteni harački dugovi. To se desilo 1459. godine.

Na ovom mjestu Sadeddin navodi izvore kojima se koristio. Ističe kako Ašikpašazade i Nešri smatraju da Osmanlije lahkoću osvojenja ove tvrđave duguju tome što je Mahmud-paša (predvodnik vojske koja je poslana na Smederevo) bio brat bana kojeg je bosanski kralj poslao da preda spomenutu tvrđavu.²¹⁵ Sadeddin navodi da je uistinu došlo do toga da je ban koji je bio u Smederevu, kada je čuo da dolazi islamska vojska, pozvao kralja i nagovorio ga da preda tvrđavu, znajući da nema snage da je brani, bez isticanja eventualnih rodbinskih poveznica.

²¹² Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 385–389.

²¹³ Doslovno *Osvjetljenje tvrđave Smederevo svjetlošću islama*; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 36–39.

²¹⁴ Çandarlı Halil Paşa imao je dva brata Mahmuta i Mehmeda te sestre Fatmu i Hatidže. Münir Aktepe, „Çandarlı İbrâhim Paşa“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 8 (1993): 213–214.

²¹⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 38–39.

U ovom dijelu Sadeddinovog teksta još uvijek se ne govori o akcijama koje su se održavale na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, ali je u pitanju sukob čiji je sudionik bio i bosanski kralj. Sadeddinovi navodi o tome kako je Smederevo u vrijeme osmanskog osvajanja bilo pod vlašću bosanskog kralja su tačni, no nije tačan način na koji je kralj došao do vlasti. Ovdje je ponovo došlo do miješanja događaja jer je Stjepan Tomašević do vlasti nad Smederevom došao brakom s Jelenom koji je Sadeddin spominjao ranije, a ne eventualnom kupovinom tog prostora. Na kraju, u junu 1459. godine, Osmanlije su osvojile posljednje uporište srpske despotovine, Smederevo.²¹⁶ Savremeni zapadni izvori krivili su bosanskog kralja da je dobrovoljno i bez borbe predao Smederevo. Čini se da zaista nije došlo do značajnog vojnog sukoba pri osvojenju Smedereva već su ga predali ili njegovi stanovnici ili Stjepan Tomašević.²¹⁷

Naslov „Padišahin Bosna Krali Üzerine Yürüyüşü“²¹⁸ započinje ponavljanjem rečenog o tome kako je tvrđava Smederevo bila pod osmanskom vlašću te da se prilikom njenog ponovnog osvajanja utvrdilo da je bosanski kralj prestao plaćati harač. Prema Sadeddinu, kralj je bio kivan na sultana jer mu je bez tražene nadoknade oduzeta tvrđava Smederevo i koristio je svaku priliku da naudi muslimanima. Istovremeno izbjegava da plaća džiziju i harač pa se krajiški begovi žale na njega. Naročito je Mihailoglu Ali-beg (Mihailoğlu Ali Bey)²¹⁹ imao problema s kraljem te je sve više upućivao pritužbe sultanu. Zbog toga padišah donosi odluku kako je konačno došlo vrijeme da krene na Bosnu. Tome je doprinijelo i to što je kralj Bosne izaslanika kojeg je sultan poslao da prikupi harač zatvorio i prijetio mu smrću.²²⁰

Tako u proljeće 1463. sultan s velikom vojskom kreće prema Skoplju. Tu se sabrala i ostala vojska. Krenuli su ka Skoplju i kada su bili oko Vučitrina²²¹ (Vučetrin) Mihailoglu Ali-beg javlja kako je kralj spalio Drvenu utvrdu (Ağaç-hisar).²²² Ta je vijest razljutila sultana

²¹⁶ *Historija naroda Jugoslavije*, sv. 1, 477.

²¹⁷ O odnosima Bosanskog kraljevstva i Osmanlija u periodu od 1391. do 1463. godine vidjeti: Ostoja Raić, „O odnosima Bosne i Osmanlija (1386–1463)“, *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske* 9/9 (2017), 23–45. Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, 392–394.

²¹⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 70–74.

²¹⁹ Mihailoglu Ali-beg bio je osmanski vojskovođa i prvi sandžakbeg u Smederevu. Više o njemu i drugim istaknutim ličnostima iz njegove porodice u: Fahameddin Bašar, „Mihaloğullari“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 30, (2005), 24–25.

²²⁰ Ova epizoda se spominje i u drugim osmanskim hronikama kao jedan od povoda osmanskog osvojenja Bosne. Elezović, „Turski izvori za istoriju Jugoslovena“, 80–82; Atsız, *Osmanlı tarihleri*, sv. 1, 212–213.

²²¹ Vučitrin, grad i općina na sjeveroistoku Kosova.

²²² Pretpostavlja se da je riječ o srednjovjekovnoj utvrdi (najvjerojatnije od drveta) koja se nalazila na prostoru Tuzle, na mjestu današnje Atik mahale. Rusmir Djedović, „O urbanom razvoju Tuzle“, *Zbornik radova o vakufima – Mukate vakufi u Bosni i Hercegovini, Vakufi u Banja Luci, Turali-begov vakuf u Tuzli*, urednik Senad Ćeman, (Tuzla–Sarajevo: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Vakufska direkcija Sarajevo, Medžlis Islamske zajednice Tuzla, 2012), 145.

zbog čega postavlja Mahmud-pašu za predvodnika vojske. Mahmud-paša, došavši pred tvrđavu Bobovac²²³ (Lofča), istu osvaja nakon trodnevne opsade. Čuvši da se kralj skriva u tvrđavi Jajce (Yayça)²²⁴, paša kreće u tom pravcu. „Pogani“ kralj je bio korak ispred i bježi iz Jajca. Stiže vijest da se kralj ovog puta sakrio u tvrđavu Sokol²²⁵ pa je paša krenuo tamo nakon čega kralj bježi u tvrđavu Ključ²²⁶ (Külüc). Vojska koja je došla i osvojila Sokol saznaje gdje se kralj skriva. Između ta dva grada (Sokola i Ključa) bio je težak i neprohodan procjep i vojska se htjela vratiti, međutim, veziru se nije svidio taj prijedlog i naredio je da se nastavi. Vojska na čelu s Mahmud-pašom kreće kroz procjep. Omer-beg, sin Turhan-bega (Turhanoğlu Ömer Bey), je tom prilikom sa spahijama išao prvi. Našao je neke „nevjernike“ koji su znali kralja, pohapsio ih i poslao do paše. Oni su rekli kako kralj ne očekuje napad, nalazi se smiren u tvrđavi. Paša je odmah poslao vojsku tamo, a Omer-beg je brzo krenuo u juriš i došao do tvrđave u koju se kralj zatvorio, međutim, ispred tvrđave je bila rijeka preko koje se moglo preći jedino mostom. Kad je Omer-beg došao, taj most još uvijek nije bio sklonjen pa su on i njegova vojska uspjeli preći preko. Kralj je mislio da vojska ne može preći onaj procjep, a da su ti ljudi akindžije. Srušio je most i okružio Omer-bega i njegovu vojsku. „Nevjernika“ je bilo više i snažno su napadali. Tada pristiže Mahmud-paša koji šalje spahije, a i on prelazi rijeku s rumelijskim junacima. Kad su došli tamo, „nevjernici“ počehše bježati. Mahmud-paša proglašava opsadu tvrđave, a kralj koji je bio zatvoren kao u kavezu počeh moliti za oprost. Nakon preklinjanja proradila je milost u paši i zadovoljio se time što je osvojio tvrđavu. Krenuo je na tvrđavu Zvečaj²²⁷ (Orçay), gdje je bio kraljev brat. Kad su tamo vidjeli da je kralj uhvaćen, predali su se, predavši ujedno i kraljevog brata. Sultan je tada s vojskom osvajao Jajce i Mahmud-paša krenu s kraljem i njegovim bratom ka sultanu. Stanovništvo osvojene tvrđave je poslano u Istanbul.

Ovdje se Sadeddin također referira na svoje prethodnike i prenosi kako Nešri kaže da je Mahmud-paša prije negoli je i došao do kralja osvojio tvrđavu Bobovac i njene stanovnike protjerao u Istanbul. Padišahu se nije svidjelo što se Mahmud-paša smilovao „nevjerniku“ kralju i zadovoljio se zauzimanjem tvrđave. Smatrao je da pametan čovjek ne može načiniti tako nepromišljen potez jer je ostavljen prostor za ponovnu kraljevu pobunu i zauzimanje zemlje. Krajnje oštrim tonom sultan se obratio Mahmud-paši zbog obećanja koje je dao kralju–

²²³ O tvrđavi Bobovac i nahiji koja je osnovana u vrijeme Osmanlija vidjeti: Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk Postanak i upravna podjela*, (Sarajevo: Svjetlost, 1982), 122–124.

²²⁴ O kadiluku i nahiji Jajce vidjeti: Ibid, 185–186.

²²⁵ Soko, Sokol-grad na Plivi. Ibid, 153.

²²⁶ O Ključu u Bosni vidjeti: Šabanović, Ibid.

²²⁷ Tvrđava Zvečaj na rijeci Vrbas, kasnije osmanski grad i varoš. Ibid, 178.

da će neki dijelovi zemlje ostati pod kraljevom upravom te što je poslao akindžije da opustoše prostor Bosne. Potom je sultan tražio od znalaca koji su se tu nalazili fetvu da li je dozvoljeno da ubije kralja koji bi u suprotnom sijao zlo i pobune na tom prostoru. Šejh Ali Bistami²²⁸ (Ali Bistâmî) dao je potrebnu fetvu i kralj Bosne je ubijen.²²⁹

Pad Bosne pod osmansku upravu se u različitim periodima i različitim političkim okvirima drugačije tumačio i predstavljao, o čemu u svom radu „Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva“ piše Emir O. Filipović. Starija historiografija obično je pad Bosne predstavljala kao nešto što se desilo brzo, bez otpora; prema njihovim interpretacijama, Bosna je pala bez ijedne bitke, bez žrtava, „šaptom“. Autori zatim različite uzroke predstavljaju kao osnovne razloge pada Bosne: vjerske nesuglasice, kraljevu nesposobnost, unutrašnju podijeljenost države i slično.²³⁰

Najizvjesnijim se čini to da su Osmanlije Bosnu osvojile tako što su decenijama slabili njenu snagu, miješali se u njene unutrašnje probleme te podržavali borbe među bosanskom vlastelom.²³¹ Propasti Bosne doprinijelo je i ekonomsko iscrpljivanje Bosne kroz pljačkanja, akindžijske upade te plaćanje harača. Osmanska vojska postepeno je osvajala dijelove Bosne; već od 1451. pod osmanskom vlašću nalazi se grad Hodidjed u župi Vrhbosni. Nakon pada Srbije 1459. godine bilo je izvjesno da će Osmanlije pokrenuti i napad na Bosnu i zbog toga je bosanski kralj Stjepan Tomašević odlučio tražiti pomoć sa zapada (prije svega Vatikana i Ugarske) i 1462. godine otkazao plaćanje danka sultanu.²³² Traženu pomoć nije dobio i 1463. godine, u borbama koje su trajale mjesec dana, osvojeno je Bosansko kraljevstvo.

Što se tiče povoda osvojenja Bosne, Sadeddin navodi kako je razlog tome bilo kraljevo neplaćanje harača, međutim, nakon što je Mehmed II osvojio Istanbul i južne dijelove Despotovine, bilo je prilično izvjesno da je Bosna sljedeća „stanica“ na njegovom putu ka Evropi.²³³ Vjerovatno je kraljevo neplaćanje harača samo ubrzalo ili potvrdilo namjeru da

²²⁸ Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî (umro 875/1470) bio je ugledni osmanski alim. Više o njemu u: Kâmil Yaşaroğlu, „Musannifek“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 31 (2006): 239–240.

²²⁹ U radu „Osvajanje Bosne 1463. godine u narativnim izvorima osmanske provenijencije“ moguće je pronaći odlomke drugih osmanskih hronika koje govore o ovom događaju. Maslo, Mostić, „Osvajanje Bosne 1463. godine u narativnim izvorima osmanske provenijencije“, 513–536.

²³⁰ Emir O. Filipović, „Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva“, u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.): slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, ur. Ante Birin, (Zagreb–Sarajevo: Hrvatski institut za povijest, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013), 11–28.

²³¹ *Historija naroda Jugoslavije*, sv. 1, 608.

²³² Ibid. Dakle, Sadeddinovi navodi o tome kako je bosanski kralj prestao plaćati harač potvrđeni su i u drugim izvorima.

²³³ Sima Ćirković, „Pad Bosne i pokušaji otpora turskom osvajanju“, u: *Istorija srpskog naroda*, sv. 2, Beograd: Srpska književna zadruga, 1982, 392.

krenu u pohod s ciljem konačnog osvajanja Bosanskog kraljevstva. Vojsku koja je krenula na Bosnu poveo je sultan lično. Najprije su stradale oblasti Pavlovića²³⁴, istočna Bosna, nakon čega su Osmanlije krenule ka centralnoj Bosni i Bobovcu. Bobovac je osvojen tako što se grad nakon višednevne opsade predao. Dok je jedan dio vojske vršio opsadu Bobovca, drugi dio, predvođen Mahmud-pašom, krenuo je u Jajce s namjerom da pronađu kralja. Kao što je i Sadeddin naveo, kralj nije bio u Jajcu već je pobjegao u Ključ koji je uskoro došao pod opsadu. Nakon što je bosanska vojska poražena u podgrađu Ključa, kralj nije pružao veliki otpor te predaje grad pod uslovom da mu život bude pošteđen. Taj dogovor nije ispoštovan i kralj je, zajedno s brojnim bosanskim uglednicima, ubijen.²³⁵

Sljedeće poglavlje „Kovač-ili ile Pavli-ili'nin Alınışı“ („Osvojenje oblasti Kovačevića i Pavlovića“)²³⁶ govori o potezima Osmanlija nakon zarobljavanja bosanskog kralja. Sadeddin navodi kako su vladari ove dvije oblasti, koje se nalaze na istoj granici kao i zemlja Bosna, uhvaćeni na ovom pohodu, dovedeni u kapidžijsku odaju i okovani lancima. Kao i kralj Bosne i njih dvojica su ubijeni, a zemlje su im osvojene. Oblast Bosne je u potpunosti osvojena i data je na upravu Mehmet-begu Minetoviću²³⁷ (Minnetoğlu Mehmed Bey).

„Hersek Ülkesinin Açılışı“ („Osvojenje Hercegovine“) sljedeće je poglavlje u Sadeddinovom djelu.²³⁸ Najprije je opisana oblast Hercegovine i to kako se ona sa svojim čvrstim, visokim tvrđavama nalazila u blizini Bosne, a na zapadnoj strani graničila s Francima. Ona je također osvojena u ranije opisanom pohodu. Njen vladar bio je svjestan da se ne može braniti pa bježi na jedan od Franačkih otoka. Padišah je zadužio Mahmud-pašu da osvoji Hercegovinu, a on se vratio u Istanbul. Paša je svojom snagom osvojio visoke kule i čvrste tvrđave tog prostora i vratio se u Istanbul s velikim bogatstvom.

Kada je vladar Hercegovine vidio da mu jedna po jedna tvrđava izmiču iz ruku, počinje preklinjati za milost. Poslao je mnoge poklone i tražio da padišah primi njegovog sina u Istanbul. Sultan je nakon toga podijelio prostor Hercegovine na dva dijela. Jedan dio pripada Osmanlijama, a drugi dio je dao kralju Hercegovine. Njegovog sina je prihvatio u Istanbulu.

²³⁴ U sljedećem odlomku Sadeddin će opisivati osvojenje oblasti Pavlovića. On ovo osvojenje datira poslije osvojenja Jajca i Bobovca.

²³⁵ Ćirković, „Pad Bosne i pokušaji otpora turskom osvajanju“, 395.

²³⁶ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 74–75.

²³⁷ Mehmet-beg Minetović bio je prvi sandžakbeg Bosne. Feridun Emecen, „Bosna Eyaleti“, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 6 (1992), 296–297.

²³⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 75–76.

Kasnije on prihvata islam i pronalazi sreću – uspijeva doći do titule vezira, a postaje i sultanov zet. Kad je uskoro kralj Hercegovine umro, ostale tvrđave i zemlje su pripale Osmanlijama.

Što se tiče sudbine Hercegovine, kao što je i Sadeddin naveo, Herceg Stefan pobjegao je pred osmanskim napadima na teritorij Mletačke republike. Nakon povlačenja Osmanlija on se vraća u Hercegovinu gdje nastavlja da upravlja određenim njenim dijelovima, međutim, njegov sin Vladislav, koji je upravljao dijelom očevih posjeda, najprije je stao na stranu Osmanlija da bi kasnije, nakon osmanskog povlačenja, učestvovao u oslobođenju hercegovačkih tvrđava od osmanske vlasti.²³⁹ Drugi hercegov sin, Stjepan, koji je u vrijeme osmanskih osvajanja bio dječak, kasnije će otići u Istanbul, primiti islam i napredovati do funkcije velikog vezira. Riječ je o Ahmet-paši Hercegoviću.²⁴⁰

Ovaj dio hronike prikazao je Sadeddinova saznanja o konačnom napadu Osmanlija na Bosnu nakon nekoliko decenija međusobnih kontakata i sukoba. Stjepan Tomašević poražen je 1463. godine, ubijen je, a njegovo Kraljevstvo nestaje s historijske pozornice. Ovaj trenutak prihvata se kao početak osmanske vladavine nad Bosnom.²⁴¹

Još uvijek opisujući vrijeme vladavine Mehmeda II, Sadeddin u poglavlju „Padişahın Frenklerin Yaramazlığını önlemek Üzere Yola Çıkışı“ („Padişahov pohod radi sprečavanja neposlušnosti Franaka“)²⁴² piše kako se sultan nakon što je ubio nevjerničkog kralja vratio u Istanbul. Za to vrijeme, ugarski kralj sklopio je dogovor s franačkim uglednicima da se suprotstave sultanu i da traže osvetu za kraljevo ubistvo. Franački begovi su sa svojim brodovima krenuli na Peloponez (Mora adası) koji je Murat II osvojio ranije. Ugarski kralj istovremeno kreće ka prostoru Bosne da je osvoji od padišahovih namjesnika. Kako je imao problem na više frontova, padišah se sastao s velikodostojnicima s namjerom da odluče koji problem prvo riješiti. Tada je odlučeno da na Peloponez ide vojska predvođena Mahmud-pašom, a padišah kreće prema Bosni. U međuvremenu dolazi vijest da su Franci koji su bježali s Peloponeza krenuli na Lezbos (Midilli). Tada padišah zaustavlja juriš na Bosnu i okreće se ka Lezbosu, Mahmud-paši također javlja da dođe tamo nakon čega pobjeđuju Franke. U

²³⁹ Ćirković, „Pad Bosne i pokušaji otpora turskom osvajanju“, 395.

²⁴⁰ Şerafettin Turan, „Hersekzade Ahmed Paşa“ u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 17, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, 325–237.

²⁴¹ O osmanskome osvojenju Bosne mnogo je pisano u domaćoj i stranoj historiografiji. U radu Emira O. Filipovića, „Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva“, 11–28. nalaze se pobrojani radovi o navedenoj tematici. Isti autor je krajem 2014. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom „Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo od 1386. do 1463. godine“, koja je kasnije objavljena i više puta korištena u ovom radu. Matuz, *Osmansko carstvo*, 41, 45–46.

²⁴² Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 81–86.

međuvremenu je ugarski kralj uspio osvojiti tvrđavu Jajce pa je odustao od osvajanja drugih tvrđava u Bosni. Sadeddin u tekstu navodi kako je neprijatelj uspio osvojiti tvrđavu Jajce samo zato što su oni koji su je čuvali bili izdajnici. Pošto se približila zima, padišah se vratio u prijestolnicu.

Sadeddin ovdje donosi podatke o osvojenju Jajca od strane Ugarske. Uprkos tome što ugarski kralj Matijaš Korvin nije sudjelovao u odbrani Bosne od osmanskog osvajanja, ubrzo nakon povlačenja sultana i njegove vojske odlučuje da krene u oslobađanje Bosne. U njegovoj namjeri podržala ga je i porodica Kosača iz Hercegovine. Ugarski kralj znao je da se Osmanlije povlače ujesen pa je napao u oktobru, pretpostavljajući da su u Bosni prisutne samo trupe koje su zadužene za osiguravanje tvrđava. Tom prilikom, dakle nekoliko mjeseci nakon osmanskog osvojenja Jajca, Ugari su uspjeli poraziti vojsku koja je čuvala Jajce i uspostaviti svoju vlast.²⁴³

Naredno poglavlje naslova „Padişahın Bosna Üzerine İkinci Seferi“ („Padišahov drugi pohod na Bosnu“)²⁴⁴ donosi podatke o tome kako je u novembru 1465. godine nebrojena vojska krenula ka Bosni. Prvi zadatak im je bio da osvoje nazad tvrđavu Jajce, međutim, nevjernički otpor je bio jak, ponovno osvajanje je potrajalo i trebalo je mnogo truda. Nakon što je ugarski kralj čuo da sultan kreće na Jajce, svjestan da se sam ne može odbraniti, kreće da sabira vojsku. Ta vojska je prešla preko Save i opkolila Zvornik (İzvornik). Zbog toga sultan kreće ka Zvorniku, a Mehmet-bega Minetovića ostavlja pod Jajcem. Tu je bio jedan težak procjep čiji je prelazak bio težak izazov čak i pticama. Pošto se zima približila, padišah zadužuje Mahmud-pašu da ostane tu [pod Zvornikom], a on se povlači u Sofiju. Prije toga sultan je poslao Mihail-oglu Iskender-bega (Mihail-oğlu Iskender bey) s pet stotina vojnika u Zvornik. Oni su sada bili u tvrđavi i nisu je davali neprijatelju. Dan i noć su se trudili da neprijatelj ne uđe u posjede, međutim, nevjernička vojska je bila brojna, već su dosta uništili tvrđavu i izmorili vojsku. Svi su oni iščekivali pomoć. Mahmud-paša je došao do tog procjepa i razmišljao šta dalje. Odlučili su da prvo nađu iskusne i sposobne ljude koji bi prešli procjep i saznali šta se dešava u tvrđavi. Ti izaslanici dođoše pred tvrđavu i upitaše čija je. Glas iznutra je rekao da je ona u vlasništvu padišaha. Izaslanici im poručiše da se drže još dva-tri dana, da ne odustaju ni slučajno jer stiže Mahmud-paša s vojskom. Izaslanici odoše da izvijeste Mahmud-pašu, a stanovnici tvrđave počеше pričati ostalima kako dolazi vojska. „Nevjernici“ su čuli da stiže pomoć i kada su vidjeli radovanje u tvrđavi, prenijeli su to kralju. Kralj je postavio ljude da prate put kojim je sultanova vojska trebala doći. Tada su „nevjernici“ ugledali Mihailoglu Ali-bega koji je dolazio s

²⁴³ Više o tome u: Đuro Tošić, „Oslobađanje Jajca od Turaka“, *Radovi Filozofskog fakulteta* 2 (2000), 217–226.

²⁴⁴ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 87–91.

akindžijama. Misleći kako dolazi sultanova vojska, donose obavijest kralju koji kreće bježati, ostavljajući iza sebe sve stvari i oružje. Paša je čuo da „nevjernici“ bježe pa je krenuo za njima dok su stanovnici tvrđave pljačkali sve što je ostalo iza. Paša je stigao „nevjernike“ kod rijeke Save i većinu ih je zarobio. Mnoge od njih je i ubio ili bacio u rijeku. Blago koje su zaplijenili bilo je neprocjenjivo. Vladar je uspio da među prvima pređe rijeku i spasio se Mahmud-paše.

Nakon što je ugarski kralj Matijaš Korvin krajem 1463. uspostavio svoju vlast u Jajcu i drugim tvrđavama koje su Osmanlije osvojile nekoliko mjeseci ranije, sredinom 1464. Mahmud-paša Anđelović biva poslan s vojskom da Jajce vrati pod osmansku upravu. To mu nije pošlo za rukom pa se vojska povukla.²⁴⁵ Dakle, Sadeddin griješi po pitanju hronologije, ali i predvodnika vojske.²⁴⁶ Iste godine Matijaš Korvin ponovo kreće u pohod na Bosnu, osvaja Srebrenik te kreće u zauzimanje Zvornika. To su događaji koje je u gornjem odlomku zapravo zbirno opisao Sadeddin. Kao što sultanova vojska ovoga puta nije uspjela da osvoji Jajce tako ni vojska Matijaša Korvina nije uspjela u namjerama da Zvornik dovede pod svoju upravu.

4.5. Period vladavine sultana Bajezida II

U podnaslovu „Yakub Paşa'nın Derencil Bana Karşı Zaferi“ („Pobjeda Jakub-paše nad Derendžil-banom“)²⁴⁷ opisuju se okolnosti bitke na Krbavi. Prije same bitke došlo je do sukoba na granici. Naime, veći broj akindžija stradao je prilikom upada na teritorij Ugarske jer im je bio zatvoren prolaz nazad. Prema Sadeddinu, tek su poneki koji su bili hrabri ili su u srcu imali malo imana uspjeli da se spase, ali su izgubili plijen koji su tako pohlepno prikupljali.

Nakon toga, ugarski kralj se radovao što je uspio poraziti muslimansku vojsku pa je odlučio da se osveti tako što će ponovo opljačkati muslimanske zemlje. S tim ciljem krenuo je u napad na Bosanski vilajet. Tražio je pomoć od kraljeva koji su mu bili rođaci ili prijatelji i jednaki u vjeri. Svi su mu oni pomogli u mjeri u kojoj su mogli. Došlo je i nebrojeno mnogo konjanika i pješadije, Francuza i Hrvata. Ukratko, pet banova sastalo se i udružilo u tome da napadnu uređenu [osmansku] zemlju. (...) svi su oni krenuli na Bosnu, međutim, na putu do

²⁴⁵ *Istorija srpskog naroda*, sv. 2, 397.

²⁴⁶ Sadeddin je ovaj pokušaj osvojenja Jajca datirao u novembar 1465. godine, a pod Jajce je, prema Sadeddinu, sultan poslao Mehmet-bega Minetovića, a ne Mahmud-pašu Anđelovića.

²⁴⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 276–285. U svom djelu *Geschichte des osmanischen Reiches* (kod nas prevedeno kao: *Historija turskog (osmanskog) carstva*) Hammer se pri opisu Krbavske bitke koristio Sadeddinovom hronikom. Kasniji potpuni prijevod ovog odlomka uz napomene i pojašnjena urađen je 1935. godine. Aleksej A. Olesnicki, „Krbavski razboj po Sa'd-ud-dinu“, *Nastavni vjesnik* 43 (1935), 185–208.

Bosne u vilajetu Hrvata nalazila su se dva bana. Jedan od njih je kralj Kir Karli²⁴⁸ koji je nekada saradivao s Ugarima, a nekada s padišahom. U vrijeme napada stao je na stranu ugarskog kralja. Beglerbeg Bosne Jakub-paša obavještava sultana o ponašanju Kir Karlija i traži dozvolu da organizuje upad u njegove zemlje. Dozvola je došla i on je krenuo u sabiranje vojske. Drugi ban, Kir Ilha,²⁴⁹ ovisan o padišahovoj podršci, bio je protiv ugarskog kralja i osvojio je neke tvrđave koje su pripadale Kir Karliju. To je dovelo do sukoba pa je ugarski kralj poslao vojsku na čelu s Derendžil-banom da vrati te tvrđave. Kir Ilha je pozvao Jakub-pašu u pomoć. Paša je pokrenuo vojsku i krenuo prema Jajcu i okolini. Ova tvrđava bila je rajski prostor koji je u vrijeme sultana Mehmeda postao dio osmanskih zemalja, ali je zbog pritiska neprijatelja postala njihov prostor. Paša je odlučio da sve snage usmjeri u osvojenje te tvrđave. Pričalo se da je u to vrijeme došlo do nekih nadnaravnih prizora. Svjetlost se izdizala iznad pašinog konaka. To su vidjeli i oni koji su bili blizu i oni iz daljine. Ovaj i slični nagovještaji bili su sjajni predznaci koji su ukazivali na pobjedu muslimana. Kada je stanovništvo Jajca vidjelo da ih je muslimanska vojska napala svom snagom, a da su se oni koji su njih vodili sakrili kao pokrivenene žene, obratili su se svom svećeniku kako bi on otišao do paše i iznio njihove zahtjeve/želje. Svećenik je došao pred pašu s poklonima. Rekao je kako su svi spremni da daju svoje bogatstvo samo da im se kuće ne sruše i njihova domovina ne spali. Paša mu je odgovorio da je postupak Mihaila, kapetana tvrđave, pokazao da je on naumio da osvoji Bosnu i zato ga sad izazivaju na dvoboj. Kada je svećenik vidio da njegov prijedlog nije prihvaćen, vratio se u tvrđavu. Tamo je donio obavijest da paša ne odustaje od napada nakon čega se „nevjernik“ (Mihail) sprema i izlazi iz tvrđave na dvoboj. Kada se paša susreo s njima, vrlo brzo ih je pobijedio i svi su se razbježali. Paša je onda, s velikim blagom, krenuo iz Jajca prema Derendžil-banu. Rijekom Unom došao je do tvrđave Istoviče (Ostrovica).²⁵⁰

To su događaji koji su prethodili bici na Krbavi. Navedeno je da se ta uzvišena pobjeda desila 19. septembra 1493. godine.²⁵¹ Zahvaljujući ovoj pobjedi Jakub-paša je postao beglerbeg Rumelije, a onda i vezir. Za sandžakbega Bosne postavljen je Jahja-paša.²⁵²

²⁴⁸ Olesnicki Kir Karlija identificira s Karlom Krbavskim. Ibid, 193.

²⁴⁹ Kir Ilha bio je Anž Frankopan. Ibid.

²⁵⁰ Koristeći se rukopisnim primjercima *Krune hronika*, Olesnicki je ovaj toponim pročitao i ubicirao kao Ostrožac, a ne kao Ostrovicu iako su Ferdo Šišić i Hammer prije njega navodili da je riječ o Ostrovici. Detaljnije u: Olesnicki, „Krbavski razboj po Sa'd-ud-dinu“, 194.

²⁵¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 284.

²⁵² Više o njemu u: Fahameddin Başar, „Malkoçoğulları“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* sv. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 537–538.

Nakon pada Bosanskog kraljevstva 1463. godine, Osmanlije svoje ekspanzionističke ambicije prebacuju zapadnije, prijeteci južnim i centralnim dijelovima Hrvatske. Akindžije su često upadale u susjedstvo, ali nije dolazilo do konkretnih vojnih sukoba. Tek u septembru 1491. osmanska vojska prelazi rijeku Kupu i dolazi do Kranjske (današnja centralna Slovenija) da bi u povratku bila poražena u bici na Vrpilama.²⁵³ Više nije dolazilo do sukoba sve dok u ljeto 1493. godine Hadim Jakup-paša²⁵⁴ nije okupio vojsku i napao najprije Jajce. Ni ovaj osmanski pokušaj zauzimanja Jajca nije uspio.²⁵⁵ Odatle Jakup-paša kreće na sjeverozapad i ulazi na područja savremene Hrvatske i Slovenije, pljačkajući sela. U to vrijeme novoimenovani hrvatski ban Emerik Derenčin²⁵⁶ i Benedikt Frankopan²⁵⁷ bili su u sukobu zbog Senja²⁵⁸, međutim, dolazak Osmanlija primorao ih je na sklapanje mira i zajedničku odbranu.

Kada se Jakup-pašina vojska vraćala iz pljačkaškog pohoda, opljačkali su posjede koji su bili u vlasništvu krčkih knezova Frankopana.²⁵⁹ Frankopan i ban Derenčin odlučuju prestati Osmanlije. Okupili su vojsku iz svih dijelova Hrvatske, no njen značajan dio činili su seljaci iz Krbave i okolnih područja.²⁶⁰ Na Derenčinovu inicijativu hrvatski zapovjednici odlučili su se suočiti s osmanskom vojskom u otvorenoj bici na Krbavskom polju, u blizini grada Udbine u centralnoj Hrvatskoj.²⁶¹ Krbavska bitka vođena je 9. septembra 1493.²⁶² Osmanske snage bile su pod komandom Hadim Jakup-paše, sandžakbega Bosanskog sandžaka, a hrvatsku vojsku predvodio je Emerik Derenčin, hrvatski ban koji je služio tadašnjem ugarskom kralju Vladislavu II. Loša taktika i izbor otvorene bitke rezultirali su potpunim porazom hrvatske

²⁵³ Milan Kruhek, „Sraz kršćanstva i islama na krbavskom polju 9. rujna 1493. godine“, *Riječki teološki časopis* 1/2 (1993), 246. Hrvoje Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?“, *Moduški zbornik* 3/3 (2009), 79. Vjerovatno je to strašni poraz o kome govori Sadeddin u prvom dijelu poglavlja o bici na Krbavi.

²⁵⁴ Njegovi biografiju nastojao je rekonstruirati Olesnicki: Aleksej Olesnicki, „Bošnjak Hadum Jakub paša, pobjednik na Krbavskom polju. (Pokušaj njegova potanijeg životopisa)“, *Rad JAZU* 264 (1938), 123–160.

²⁵⁵ Kruhek, „Sraz kršćanstva i islama na krbavskom polju 9. rujna 1493. godine“, 245.

²⁵⁶ Emerik Derenčin bio je potomak stare mađarske porodice od plemena Balogh koja je živjela u mjestu Driencany (mađarski Derencsen), odakle potječe Emerikov patronim Derenčin. Prije nego je imenovan banom bio je senjski kapetan, da bi ga početkom 1493. godine kralj Vladislav II imenovao hrvatskim banom. Kruhek, „Sraz kršćanstva i islama na krbavskom polju 9. rujna 1493. godine“, 245.

²⁵⁷ Više o njemu u: Ivan Jurković, „Turska opasnost i hrvatski velikaši — knez Bernardin Frankapan i njegovo doba“, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 17, Zagreb, 1999, 61–83.

²⁵⁸ Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka“, 68.

²⁵⁹ Vjerovatno je riječ o mjestu Modruš. Kruhek, „Sraz kršćanstva i islama na krbavskom polju 9. rujna 1493. godine“, 251.

²⁶⁰ Ibid, 254.

²⁶¹ Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka“, 75.

²⁶² Najranije historiografske dostignuće o ovoj bici donio je Matija Mesić u svom radu „Hrvati na izmaku XV i na početku XV vieka“, *Književnik* 1/3 (1864), 401–431. Podatke o radovima koji se direktno ili indirektno bave ovim pitanjima donio je najprije Petar Stržić u svom radu: „Prilog životopisu Bernardina Frankopana: (s izborom literature)“, *Sveti Vid: zbornik*, sv. 4., Rijeka, 1999, 21–52, a zatim i Anđelko Mijatović 2005. godine u svojoj knjizi *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*.

vojske. Za Osmansko carstvo nije bilo neposrednih teritorijalnih dobitaka, ali su se u sljedećim desetljećima Osmanlije postupno proširile na južnu Hrvatsku.

Bosna se posredno spominje i u poglavlju „Padişahın Yeni Fetihlere Başlamasi“ („Pripreme padişaha za nova osvajanja“).²⁶³ Naime, u vrijeme kada je veliki vezir Iskenderpaşa svojevrijedno odstupio s funkcije i penzionisao se, zemlja Bosna bila je najisturenija pokrajina prema „nevjerničkim“ zemljama i s tri strane okružena Ugarima, Francima i Časarima.²⁶⁴ Moralo se paziti na to da bi „nevjernici“ mogli napasti Bosnu. To je do izražaja došlo naročito u vrijeme kada će islamska vojska biti udaljena od Bosne mjesec dana puta. Padişah je, kako bi spasio tu zemlju od napada i štete koju bi mogli nanijeti „nevjernici“, ne obraćajući pažnju na to što se penzionisao, postavio pašu za valiju tog prostora. Iskenderpaşa je ranije služio na tom prostoru, bio je jedan od begova krajišnika (*uc beği*). On je dobro poznao ove prostore i vladar je smatrao da će on granicu čuvati kao Aleksandrovu branu (İskender seddi) zbog toga je povukao s dužnosti Jahja-pašu i upravu dao njemu. Tako je spriječeno da neprijatelj iskoristi priliku i da, dok je vladar na osvajačkom pohodu na prostorima Venecije, opljačka prostor Bosne.

U dijelu koji govori o uspjesima sultana Bajezida II, u poglavlju „Lofça Kalesinin Ele Geçirilişi“ („Osvojenje tvrđave Lofča“)²⁶⁵ spominje se kako se na granici između Osmanlija i Ugara nalazila tvrđava Jajce koja je bila pod upravom nevjernika iako ju je Mehmed II Gazija uspio osvojiti. Kako je prostor Bosne bio dobrano porušen i opustošen, jedino naseljeno i obrađivano mjesto u okolini bila je tvrđava Lofča (Bobovac). „Bezobrazni“ Ugari su neprestano pljačkali tu tvrđavu, a naročito njene zalihe hrane. Zato je Iskenderpaşa, beglerbeg Bosne koji je „uspješniji/sposobniji od Asafa, sposoban kao Aleksandar“, preuzeo u svoju odgovornost rješenje problema tvrđave Lofča i osvetu za nedolične postupke. Odgovornost za osvojenje tvrđave Bobovac, koja je bila prvi korak u rješenju problema Jajca, dao je svom sinu Mustafi. Prema Sadeddinu, Mustafa je bio uspješan u ovom i narednom poduhvatu koji mu je povjeren naredne godine, a to je konačno osvojenje Jajca. Naime, 1503. ugarski kralj je s brojnim snagama ponovo ispraznio magacine u tvrđavi Jajce. Iskenderpaşa, koji je bio na „granici islamskih zemalja“, poslao je Mustafa-pašu da porazi neprijatelje. On je sa četiri

²⁶³ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 293–295.

²⁶⁴ Časar (osm. Çasar چاسار) je osmanska je varijanta titule caesar (lat.). Njime se označavao vladar Rimskog carstva i/ili vladari Njemačke (njem. kaiser) te kasnije Austro-Ugarske. Redhouse, *Türkçe/Osmanlıca – İngilizce Redhouse Sözlüğü*, 243.

²⁶⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 3, 326–327.

stotine vojnika prešao petodnevi put u samo jednom danu i prolio ugarsku krv kao rijeku, čime je postao primjer mnogima.

U ovom dijelu hronike nailazimo na dosta nedoumica i grešaka. Prvenstveno je nedoumica u ubikaciji tvrđave Lofça. Naime, ova se tvrđava spominje još i kao Baboça što navodi na pomisao da se možda radi o Bobovcu. Ipak, u transkripciji Sadeddinove hronike koju koristimo u ovom radu, Bobovac se spominje (i) kao Boboca, Babitza, Babovatz. Što se tiče godine u koju je Sadeddin smjestio ove događaje, 1502/1503, u to vrijeme je u Bosni zaista bio namjesnik Skender-paša Mihajlović i on je početkom 16. stoljeća nastojao da osvoji Jajce, no u tome nije bio uspješan ni on ni njegov sin koji je godinu poslije pokušavao isto. Iz Sadeddinovog teksta da se zaključiti da su obojica bili uspješni u svojim nakanama. Možda Sadeddin u ovom dijelu opisuje događaje koji su se zbili dvadesetak godina kasnije, kada je konačno osvojena Jajačka banovina, to se može pretpostaviti i zbog toga što spominje da je zajedno s ovom tvrđavom osvojen i Prusac (Brusca), mjesto koje je bilo dio Jajačke banovine. Zašto je Lofça pročitana i ubicirana kao Bobovac nije baš najjasnije. Možda bi bliža ubikacija bila Bočac ili čak i Lijeve, no konačni sud moguće je dati tek nakon uvida u originalni dokument. U svakom slučaju, Sadeddin opisuje jedan od napada Osmanlija na Jajce i neku tvrđavu koja je bila podređena njemu, a služila je za snabdijevanje stanovništva.

4.6. Biografije uglednika

U posljednjem dijelu Sadeddinove *Kruna hronika* nalazi se *Dodatak (Hatime)*. Nakon što je u glavnom dijelu knjige autor opisao tri stoljeća osmanske političke i dijelom društvene historije, u *Dodatku* je pažnju posvetio kulturnoj i naučnoj historiji Carstva. Ovdje Sadeddin navodi podatke o nastanku i razvoju osmanskih škola – medresa, njihovom mjestu u naučnom razvoju Carstva, a zatim i biografije učitelja i nastavnika, vezira, šejhova i drugih uglednika. Ni hroničari prije Sadeddina, a ni oni poslije njega, nisu podatke o uglednicima davali na ovaj način. Praksa je bila da se u okviru opisivanja određenog događaja navede i ako je neko te godine postavljen na položaj, uklonjen s pozicije ili umro. Sadeddinova je specifičnost što je te podatke sabrao na jedno mjesto i taksativno ih naveo.²⁶⁶ U posljednjem dijelu knjige, među sadržajem podnaslova „Sultan Bayezid'in Vezirlerinin öyküleri“ („Priče o vezirima sultana Bajezida“) spominju se i osmanski državnici koji su na ovaj ili onaj način vezani za Bosnu. To su:

- Vezir Iskender-paša²⁶⁷ koji je predstavljen kao najodaniji službenik sultana Mehmeda. Prema Sadeddinu, umro je dok je bio na dužnosti valije Bosne 912. hidžretske godine (1506/1507. godine) i istakao se u čuvanju Bosne kao granice islama.²⁶⁸
- Ahmed-paša Hercegović²⁶⁹ sin je vladara oblasti Hercegovine. Njegovu biografiju Sadeddin započinje na sljedeći način: nakon što je počašćen da postane musliman, postao je jedan od ličnih sultanovih (Mehmed II) službenika. Bio je sposoban da rješava državne probleme i padišahov interes za njim je rastao stalno. Zbog toga se činilo priličnim da postane zet princa koji će kasnije biti nasljednik trona.²⁷⁰ Među funkcijama koje je obnašao, Sadeddin navodi da je bio beglerbeg Anadolije, na to mjesto je postavljen 889. hidžretske godine (1484. godine). Za vrijeme rata protiv Memluka zarobljen je, a nakon oslobođenja iz zarobljeništva postao je najprije vrhovni zapovjednik mornarice, a zatim je tri godine samostalno obavljao dužnost velikog vezira. Nakon toga je ponovo prešao na dužnost kapudanalika da bi ponovo bio vraćen na mjesto velikog vezira nakon smrti Ali-paše. Udaljen je s funkcije kada su janjičari

²⁶⁶ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 5, 2.

²⁶⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 4, 116.

²⁶⁸ Više o Iskender-paši Mihailoglu u: Mehmet Süreyya Bey, *Sicil-i Osmani 3*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, 808.

²⁶⁹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sv. 4, 118.

²⁷⁰ Ovdje se navodi *hilafet tahtinin varisi*. Međutim, u ovo doba Osmanlije još uvijek nisu bile halife.

napali njegov dvor. U vrijeme sultana Selima ponovo je obavljao dužnost vezira. Nakon pohoda u Iran napustio je spomenutu dužnost te ubrzo i umro.²⁷¹

- Jahja-paša²⁷² je osmanski službenik koji je 897. hidžretske godine (1491/1492. godine) postavljen za sandžakbega Bosne. Navodeći njegovu biografiju, Sadeddin ističe kako je odgoj i obrazovanje stekao na dvoru Mehmeda II. Vršio je dužnost beglerbega Rumelije i s te pozicije povučen je 887. godine (1482/1483. godine) da bi na nju bio postavljen ponovo 893. godine (1487/1488. godine). Pored toga, Jahja-paša je oženio jednu od sultanovih kćeri te je 909. godine (1504. godine) stekao titulu vezira.

²⁷¹ Brojni su radovi posvećeni Ahmed-paši Hercegoviću. Za više informacija: Safvet-beg Bašagić, „Ahmed paša Hercegović“, u: *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb: Matica hrvatska, 1931; Behija Zlatar, „Ahmed-paša Hercegović“, u: *Zbornik radova: Naučni skup Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Mostar: BKZ Preporod, 2005, 179–184; Behija Zlatar, „O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću“, *Prilozi Instituta za istoriju 14–15* (1978), 81–138.

²⁷² Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih* IV, 119–120. Njegovu biografiju moguće je pronaći u: Fahameddin Bašar, „Malkoçoğulları“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* sv. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 537–538.

ZAKLJUČAK

Iako je Hodža Sadeddin-efendija umro krajem 16. stoljeća, najveći dio njegovog referiranja na Bosnu odnosi se na period osvojenja i stabiliziranja osmanske uprave na prostoru Bosne. Bosna, njen kralj i stanovništvo predstavljeni su kao neprijatelji sultana, kao neposlušnici, zli ljudi koji ne poštuju dogovor i koriste svaku priliku da naškode sultanu. Nerijetko sklapaju paktove s drugim sultanovim protivnicima, „nevjernicima“, u pokušaju da se oslobode osmanske uprave. Ovaj tekst, kao i druge ranije nastale tekstove, ne treba posmatrati kroz prizmu današnjih vrijednosnih sudova. Srednjovjekovno viteštvo, koje uključuje i surovost prema neprijatelju, nema mnogo dodirnih tačaka sa savremenim poimanjem ljudskih sloboda niti pravila i običaja ratovanja.²⁷³

Moguće je primijetiti da se kroz Sadeddinovu hroniku gradi svojevrsna *drugost*; zemlje i narodi jugoistočne Evrope predstavljeni su kao *drugi* u odnosu na Osmanlije koje šire red na prostorima koje osvoje. Svaki sultanov pohod na Bosnu je opravdan i njemu je prethodilo nešto zbog čega je bosanski kralj zaslužio da bude napadnut. Jasno je da je to jedan od načina da se protivnik prikaže negativno, kao neko ko nije zaslužio vlast, nije sposoban da upravlja i ne poštuje sklopljene dogovore.

Sadeddin je dosta neprecizan kada je u pitanju hronologija. Najčešće navodi godinu (hidžretsku) kada se određeni događaj desio. U nekim slučajevima ne navodi ni toliko, ali je, poredeći s događajima koji su opisani ranije ili kasnije, u djelu moguće donekle pratiti hronologiju. Ipak, u nekim se dijelovima Sadeddinova hronologija ne slaže s onom koju je utvrdila historiografija. Dešava se i da Sadeddin više događaja spoji u jedan, vjerovatno zbog toga što opisuje događaje kojima nije lično svjedočio već podatke crpi iz više izvora koji također mogu biti neprovjereni.

Nakon 1463. Bosna se spominje u kontekstu ratova i sukoba s Ugarima koji su uspijevali da zadrže neke bosanske teritorije pod svojom upravom. Sultan je više puta slao izaslanike koji su, više ili manje uspješno, uspijevali povratiti osmanske teritorije. Tom prilikom je također naglašavano kako je neprijatelj nehuman prema ljudima i zemlji, kako pljačka i pustoši zemlje koje su nekada bile dovedene u red.

Bosni je, kao osmanskoj krajini, priznata njena teritorijalna važnost u dijelu kada se spominje imenovanje namjesnika Bosne. Naime, sultan je bio svjestan da za vrijeme pohoda u udaljenim prostorima neće imati priliku da brzo reaguje ako dođe do problema u Bosni pa za

²⁷³ Kadrić, „Uvod u epsku stereotipiju“, 28–29.

namjesnika stavlja čovjeka koji je prije toga bio veliki vezir, dakle, vršio najvišu funkciju koju su ljudi koji nisu članovi dinastije mogli obavljati.

Analizirajući podatke koje o Bosni i Hercegovini pruža hronika *Tâcü't-tevârih* Hodža Sadeddin-efendije, bilo je moguće vidjeti da autor ne odstupa od svojih sunarodnjaka, osmanskih hroničara ranijeg i/ili kasnijeg perioda. To znači da autor nastupa kao sultanov podanik, u slučaju Sadeddina i jako blizak saradnik pa ne iznenađuje to što je Bosna, kao zemlja *dar-ul-harba* (doslovno kuća rata, prostor s kojim su Osmanlije, ili neka druga islamska zemlja, u sukobu) prikazana baš tako: prostor koji je nemiran, neprijateljski, koji treba osvojiti. Njen kralj je čovjek u kojeg se ne može imati povjerenja, koji krši ugovore i pokušava da prevari sultana. Stanovništvo te zemlje prikazano je prilično pozitivno i mnogi epiteti krase robove i robinje koji su prilikom upada i pljačkanja Bosne odvođeni kao plijen u Istanbul.

Nažalost, iako je Sadeddin živio dosta kasnije, najobimniji spomeni Bosne i Hercegovine u njegovom djelu tiču se perioda osvojenja Bosne te dijelom vremenskog perioda kada je došlo do učvršćivanja osmanske vlasti. Najzastupljeniji su, dakle, podaci koji se tiču političke historije Bosne i Hercegovine uz poneki spomen namjesnika koji su svoju dužnost obavljali u Bosni. Opisujući događaje, Sadeddin nije dosljedan u opsežnosti pa su neki događaji opisani s više detalja, a neki samo uzgred spomenuti. Nije ni sasvim jasan, naročito u pogledu imena i toponima, što i ne iznenađuje s obzirom na jezičku barijeru koju ima jedan Osmanlija prema bosanskom jeziku. Česte greške u hronologiji moguće je pripisati činjenici da Sadeddin nije direktan svjedok događaja već informacije o njima crpi posredno pa je moguće da je došlo do greške prilikom prijenosa podataka ili je greška već postojala u izvorima koje je on koristio.

Sadeddinov odnos prema stanovništvu Bosne i njenom kralju prepun je negativnosti s ciljem opravdavanja potrebe osmanskih osvajanja tih prostora. Ipak, zanimljivo je da su ljudi koji su odvođeni u roblje prikazani kao lijepi, zdravi i visoki. Onaj dio stanovništva koji je nakon osvojenja Bosne prešao na islam i uspio da napreduje u hijerarhijskoj ljestvici (Ahmed-paša Hercegović konkretno) prikazan je kao odani sultanov sluga, uspješan čovjek koji je doprinio Carstvu. Primjećuje se da je stanovništvo pozitivno opisano u situacijama kada je predstavljeno kao plijen dok je u vrijeme osmanskih osvajanja opisano kao nevjerničko, pobunjeničko.

Gore navedeno ne znači da bi Sadeddinovu i druge hronike trebalo zanemariti kao historijski izvor, naprotiv, u njima su sadržani podaci koji se ne pronalaze u drugim dokumentima, naročito kada je u pitanju rani period osmanske vladavine za kojeg nema sačuvanih drugih dokumenata. Ono što je svakako zadatak historičara je da dostupne izvore poredi i kritički sagledava u nastojanju da rekonstruira događaje iz prošlosti.

BIBLIOGRAFIJA

Objavljeni primarni izvori

1. Atsız, Hüseyin Nihal, *Osmanlı tarihleri I*, Istanbul: Türkiye Yayınevi, 1949.
2. Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, priredili: Kemal Yavuz – M. A. Yekta Saraç, Istanbul: K Kitaplığı, 2003.
3. Giese, Friedrich, *Die altosmanischen anonymen Chroniken*, sv. 2., Leipzig, 1925.
4. Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, priredio: Necdet Öztürk, Istanbul: Marmara Üniversitesi, 1991.
5. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, priredio: Ismet Parmaksızoğlu, tom I-V, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
6. Ibn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, priredio: Şerafettin Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
7. Iğci, Alper, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (687-920/1288-1514) İnceleme ve Metin – Magistarski rad*, Istanbul: Marmara Üniversitesi, 2011.
8. Neşrî, *Kitâb-i Cihan-nümâ Neşrî Tarihi I*, priredili: Faik Reşit Unat i Mehmed A. Köymen), Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1949.
9. Solakzade, Mehmed Hemdemi, *Solakzâde Tarihi*, priredili i objavili: Vahid Çabuk i Halil Atlı, Istanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2016.
10. Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, priredio: Mertol Tulum, Istanbul: Baha Matbaası, 1977.

Literatura

1. Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.
2. Akgündüz, Ahmet, „Ebüssuûd Efendi“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* sv. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, 365–371.
3. Aktepe, Münir, „Çandarlı Halil Paşa“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* sv. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 213–213.
4. Aktepe, Münir, „Hoca Sa'deddin Efendi'nin Tacü't-Tevarih'i ve Bunun Zeyli Hakkında“, *Türkiyat Mecmuası* 13(2010): 101–116.
5. Aydın, Cengiz, „Ali Kuşçu“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, 408–410.
6. Aydın, Mehmet Akif, „Pravo kod Osmanlija“, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 1, ur. Ekmeleddin Ihsanoğlu, 515–594. Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2004.
7. Babinger, Franz, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, na turski preveo: Coşkun Üçok, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
8. Başar, Fahameddin „Malkoçoğulları“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* sv. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 537–538.
9. Başar, Fahameddin, „Mihaloğulları“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, 24–25.
10. Başar, Fahametdin, „Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri“, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0/12 (2010): 51–55.
11. Bašagić, Safvet-beg, „Ahmed paša Hercegović“, u: *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb: Matica hrvatska, 1931.
12. Bayat, Fuzuli, „Oğuzname“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. EK-2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019: 371–372.
13. Ćirković, Sima, „O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu“, *Vojnoistorijski glasnik* 2 (1989), 151–168.
14. Ćirković, Sima, „Pad Bosne i pokušaji otpora turskom osvajanju“, u: *Istorija srpskog naroda II*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1982.
15. Ćirković, Sima, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1964.
16. Ćirković, Sima, *Srbi među evropskim narodima*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008.

17. Ćirković, Sima, *Srbi u srednjem veku*, Beograd: Idea, 1995.
18. Ćorović, Vladimir, *Historija Bosne*, Beograd: Štamparija Slovo, 1940.
19. Daş, Abdurrahman, „Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayati ve Eserleri“, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2003): 165–207.
20. Djedović, Rusmir, „O urbanom razvoju Tuzle“, *Zbornik radova o vakufima - Mukate vakufi u Bosni i Hercegovini, Vakufi u Banja Luci, Turali-begov vakuf u Tuzli*, urednik Senad Ćeman, Sarajevo-Tuzla: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Vakufska direkcija Sarajevo, Medžlis Islamske zajednice Tuzla, 2012, 143–154.
21. Elezović, Gliša, „Turski izvori za istoriju Jugoslovena“, *Brastvo* 26 (1932), 51–125.
22. Emecen, Feridun M, „Osmanli kronikleri“, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 3 (1999): 83–90.
23. Emecen, Feridun M, „Timurtaş paşa“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 41, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, 185–186.
24. Emecen, Feridun, „Bosna Eyaleti“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 6, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, 296–297.
25. Emecen, Feridun, „Varna muharebesi“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 42, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, 527–529.
26. Erbil, Kadir, „Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'indeki Bazı Kur'an Âyetleri“, *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (2020): 205–237.
27. Fayda, Mustafa, „İbn İshak“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 20, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, 93–96.
28. Fayda, Mustafa, „Taberî, Muhammed b. Cerîr“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 39, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, 319–320.
29. Filipović, Emir O, „Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva“, u: *Stjepan Tomašević (1461.-1463.): slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, ur. Ante Birin, Zagreb-Sarajevo: Hrvatski institut za povijest, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013, 11–28
30. Filipović, Emir O, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, Sarajevo: Orijentalni institut, 2019.
31. Fine, John V. A Jr, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan: University of Michigan, 1987.
32. Gibbons, Herbert Adam, *The foundation of the Ottoman empire: a history of the Osmanlis up to the death of Bayezid I (1300-1403)*, London: Oxford Press, 1916.

33. Görgün, Tahsin, „Mukaddime“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 31, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, 118–120.
34. Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
35. Grupa autora, *Historija naroda Jugoslavije*, sv.1, Zagreb: Školska knjiga, 1953.
36. Hammer, Joseph von, *Historija turskog (osmanskog) carstva I*, Zagreb: Elbookers, 1979.
37. Ihsanoğlu, Ekmeleddin, „Osmanske obrazovne i naučne institucije, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 1, ur. Ekmeleddin Ihsanoğlu, 776–944. Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2004.
38. Ilhan, Mehmet Mehdi, „An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles“, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27/44 (2009): 21–40
39. Imber, Colin, *The Crusade of Varna, 1443-1445*, Aldershot, England: Ashgate, 1988.
40. Inalcik, Halil, „Edirne'nin Fethi 1361“, u: *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965.
41. Inalcik, Halil, „The Rise of Ottoman Historiography“, u: *Historians of the Middle East*, ed. P. M. Holt and Bernard Lewis, London: Oxford University Press, 1964.
42. İnalçık, Halil, *Şair ve Patron*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.
43. Inaldžik, Halil, *Osmansko carstvo Klasično doba 1300-1600*, Beograd: Utopija, 2003.
44. İpşirli, Mehmet, „Lutfi Paşa“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 234–236.
45. İpşirli, Mehmet, „Naîmâ ”, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 32, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, 316–318.
46. Işinsu, Tübâ, *Tutsan elini ben fakîrin: Osmanlı edebiyatında hamilik geleneği*, Istanbul: Doğan Kitap, 2009.
47. Jireček, Konstantin, *Istorija Srba, Prva knjiga (do 1371)*, preveo Jovan Radonić, Beograd: Izdavačko preduzeće NR Srbije, 1922.
48. Jurković, Ivan, „Turska opasnost i hrvatski velikaši — knez Bernardin Frankapan i njegovo doba“, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 17, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1999, 61–83.

49. Kadrić, Adnan, „Uvod u epsku stereotipiju u osmanskim poetiziranim hronikama: Od Boja na Kosovu do osvajanja Bosne“, u: *Sarajevski filološki susreti II – Zbornik radova* (knj. II), Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2014, 24–47.
50. Kapar, Mehmet Ali, „Ebu Cehil“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 10 Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994: 117–118.
51. Kasumović, Fahd, *Na periferiji svijeta islama: osmanska poreska politika u Bosanskom ejaletu 1699-1839*, Sarajevo: Orijentalni institut, 2021.
52. Kekez, Hrvoje, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?“, *Moduški zbornik 3/3* (2009), 65–101.
53. Kılıç, Atabey, „Fatih Devri Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış“, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2003/1): 85–93.
54. Kiliç, Hulusi, „Lârî, Muslihuddin“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 103–104.
55. Kırca, Celal, „Semud“ u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 36, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009: 500–501.
56. Kruhek, Milan, „Sraz kršćanstva i islama na krbavskom polju 9. rujna 1493. godine“, *Riječki teološki časopis 1/2* (1993), 241–269.
57. Kurat, Akdes Nimet, „Hoca Sâdeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü“ u: *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağamı (Mélanges Fuad Köprülü)*, Istanbul: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1953, 305–316.
58. Kut, Günay, „Ahmedi“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 2, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, 165–167.
59. Kut, Günay, „Turska književnost u Anadoliji“, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 2, priredio Ekmeleddin İhsanoğlu, 171–241. Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2008.
60. Kütükoğlu, Bekir, „Vak‘anüvis“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 42, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, 457–461.
61. Marrow, Deborah, *The Art Patronage of Maria De' Medici* (doktorska disertacija), Philadelphia: University of Pennsylvania, 1978.
62. Maslo, Amer, „Historiografske interpretacije o smrti bosanskog kralja Stjepana Tomaša“, *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 5 (2018):189–212.
63. Maslo, Amer, Mostić, Emina, „Osvajanje Bosne 1463. godine u narativnim izvorima osmanske provenijencije“ (The Conquest of Bosnia in the Ottoman Narrative Sources),

- u: *Osmanlı İdaresinde Balkanlar I*, urednici: Alaattin Aköz , Slobodan Ilić, Doğan Yörük, Danko Leovac, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2020, 513–536.
64. Matuz, Jozef, *Osmansko carstvo*, Zagreb: Školska knjiga, 1992.
65. Mesić, Matija, „Hrvati na izmaku XV i na početku XVI vieka“, *Književnik* 1/3 (1864), 401–431.
66. Mujadžević, Dino, „Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima“, u: *Stjepan Tomašević (1461.-1463.): slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, ur. Ante Birin, Zagreb-Sarajevo: Hrvatski institut za povijest, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013, 29–46.
67. Mušeta-Aščerić, Vesna, *Uvod u historijsku nauku*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 2014.
68. Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013.
69. Okumuş, Ömer, „Câmî, Abdurrahman“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 7, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 94–99.
70. Olesnicki, Aleksej A., „Bošnjak Hadum Jakub paša, pobjednik na Krbavskom polju. (Pokušaj njegova potanjeg životopisa)“, *Rad JAZU* 264 (1938), 123–160.
71. Olesnicki, Aleksej A., „Krbavski razbog po Sa'd-ud-dinu“, *Nastavni vjesnik* 43 (1935), 185–208.
72. Olesnicki, Aleksije A., „Turski izvori o kosovskom boju“, *Glasnik skopskog naučnog društva* 14/7 (1934), 59–98.
73. Özcan, Abdülkadir, „Aşikpaşazâde“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 4, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, 6–7.
74. Özcan, Abdülkadir, „Düstûrnâme-i Enverî“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 10, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, 49–50.
75. Özcan, Abdülkadir, „Lala Şahin Paşa“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 27, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 77–78.
76. Özcan, Abdülkadir, „Neşrî“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 33, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, 20–22.
77. Özcan, Abdülkadir, „Organizacija vojske kod Osmanlija“, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 1, ur. Ekmeleddin Ihsanoğlu, 411–513. Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2004.
78. Özcan, Abdülkadir, „Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış“, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 0 (2013): 271–293.

79. Öztürk, Mürsel, „Hatifi“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 16, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, 468.
80. Öztürk, Necdet, „Hadîdî“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 15, Istanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, 14–16.
81. Pappas, Nicholas C. J. – Lee Brigance Pappas, „The Ottoman view of the Battle of Kosovo“, u: *Kosovo. Legacy of a Medieval Battle*, Minneapolis: University of Minnesota, 1991.
82. Pečevića, Ibrahim Alajbegović, *Historija*, prijevod i bilješke Fehim Nametak, Sarajevo: El-Kalem, 2000.
83. Railić, Ostoja, „O odnosima Bosne i Osmanlija (1386-1463)“, *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*, 9/9 (2017): 23–45.
84. Redhouse, *Türkçe/Osmanlıca – İngilizce Redhouse Sözlüğü*, Istanbul: SEV Yayıncılık, 2014.
85. Şahin, Haşim, „Yahşi Fakih“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 43, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013: 180–182.
86. Salur, Rabia, *Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin Fetva Mecmuasi ve Tahlili*, (Master teza), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
87. Sefercioğlu, Nejat, „Nev‘î'nin Hocası Karamânî Mehmed Efendi İçin Yazdığı ‘Bayram Hilâli’ ile İlgili Kasîdesinin Tahlili“, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (2013): 339–358.
88. Stojan Novaković, *Srbi i Turci XIV i XV veka*, Beograd: Državna štamparija u Beogradu, 1983.
89. Stržić, Petar, „Prilog životopisu Bernardina Frankopana: (s izborom literature)“, *Sveti Vid: zbornik* 4. (1999), 21–52.
90. Sümer, Faruk, „Karamanoğulları“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 24, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, 460–462.
91. Süreyya, Mehmet Bey, *Sicil-i Osmani*, sv.3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
92. Šabanović, Hazim, „Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II“, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine* 7 (1955): 37–51.
93. Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk Postanak i upravna podjela*, Sarajevo: Svjetlost, 1982.
94. Šopov, Aleksandar, „*Falling Like An Autumn Leaf*“: *The Historical Visions Of The Battle Of The Maritsa/Meriç River And The Quest For A Place Called Sirp Sindiği*, (master teza), *Istanbul*: Sabancı University, 2007.

95. Šuica, Marko, „Pripovest o srpsko-turskim okršajima i ‘strah od Turaka’ 1386. godine”, *Istorijski časopis* 53 (2006): 93–121.
96. Tatcı, Mustafa, „Yunus Emre“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 43, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, 600–606.
97. Tekindağ, Şehabeddin, „Mahmud Paşa“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 17, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 376–378.
98. Tošić, Đuro, „Oslobađanje Jajca od Turaka”, *Radovi Filozofskog fakulteta* 2 (2000), 217–226.
99. Turan, Şerafettin, „Hersekzade Ahmed Paşa“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 17, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, 325–237.
100. Turan, Şerafettin, „Kemalpaşazâde“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, 238–240.
101. Uğur, Ahmet, „Hoca Sâdeddin Efendi'nin Selim-Nâmesi“, *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1980): 225–241.
102. Uludağ, Süleyman, „İbn Haldûn“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 20, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, 8–12.
103. Unan, Fahri, „Sahn-ı Semân“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 35, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, 532–534.
104. Yaşaroğlu, Kâmil, „Musannifek“, u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 31, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, 239–240.
105. Yediyıldız, Behaeddin, „Osmansko društvo“, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, sv. 1, ur. Ekmeleddin Ihsanoğlu, 597–694. Sarajevo: Orijentalni institut & IRCICA, 2004.
106. Zlatar, Behija, „Ahmed-paša Hercegović“, u: Zbornik radova: *Naučni skup Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Mostar: BKZ Preporod, 2005, 179–184.
107. Zlatar, Behija, „O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću“, *Prilozi Instituta za istoriju 14-15* (1978), 81–138.